

Ultzamera

ORREAGA IBARRA
(Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

1. Atarikoa

Bonaparteren 1869ko sailkapenaren arauera, ultzamera deitutako azpieuskalkia, ipar goinafarrera osatzen duten bost horietakoa bat da. Oraindik dirauen, eta ia orok onartzen duten Bonaparteren sailkapen hau izango dugu abiapuntu, muga administratiboek garrantzi handia ez izan arren, banaketa geografiko-administratiboa erabilgarria izango zaigu azpieuskalki honek hartzen duen eremua aztertzeko. Bestaldetik, lana aurkezteko 1986 urtean¹ emandako datuez baliatuko gara, unitate oinarrizkotzat harana hartuz.

Ultzameraren egoera orokorra 1986an hurrengo hau zen: 3.509 biztanle, 2.464 euskaldun. Ikus jarraian azpieuskalki hau osatzen dituzten haran geografikoak, eta bakoitzean dauden herriak eta hiztunak.

	HERRIAK	BIZTANLEAK	HIZTUNAK
Imotz	8	430	358 (= % 83,26)
Ultzama	14	1.529	1.030 (= % 72,40)
Bas. handia	11	796	753 (= % 94,60)
Atez	6	182	102 (= % 56,04)
Anue	8	428	156 (= % 36,45)
Lantz	1	144	65 (= % 45,14)

Aurrean esan bezala, azterketa honen abiapuntua Bonaparteren sailkapena izango dugu, arestian aipatutako haran eta herriak barne, alegia, zatiketa administratiboa eta euskalkiena batera. Puntu honetatik abiatuz, helburua izango da azpieuskalki honen barruan dauden aldaerak, ñabardurak eta berezitasunak ezagutzea. Argi dago, esandako hau lortzeko askatu beharreko korapiloetariko bat eremu zabal honetako mugaren ezarketa agertzen zaigula, alegia, eremu honetan mintzo den guztia ultzameratzat har dezakegu? Berdin-berdina eta bat ote da Ultzamako euskara? Ba ote dago, leku batzuetatik besteetarako alderik?

(1) Datu hauek 1986an egindako erroldakoak dira, halaber urte honetakoak dira euskararen jakintza mailako banaketa Nafarroa guztian. Hiztunen artean sartzten dira euskaldun osoak ez direnak ere, hots, talde honetan euskararen gaitasuna oso ezberdina da, kanpoan bakarrik utzi direlarik euskara batera ez dakitenak. Egoera soziolinguistikari buruzko datu gehiagorako jo bedi P. de Yrizarren lanera eta Sánchez Carrión 1972a-ra, orokorrean herri hauetako euskararen egoera eta bilakabidea mantentzen baita.

Ea ezinezkoa bada ere non hasten eta bukatzen den euskalki bat esatea, askotan isoglosa multzo batek zehatz dezake aldaera bat eta bestearen arteko muga. Hain zuzen ere hauxe da egiten saiatuko garena, eta honen ondorioz eremu trinkoago bat agertuko zaigu: Ultzama, Atez eta Anue ibarrez osatua, non mintzatzen baita propioki ultzameraz ezagutzen dena. Bestaldetik Imotz eta Basaburua haranek, isomorfismoa erabatekoa ez izan arren (Muzkitzen ultzameraren ezaugarri asko mantentzen dira), mendebalderagoko euskararen kutsu nabarmenagoa erakutsiko dute, morfologian, nahiz fonetikan eta sintaxian.

Behin argituz gero, zer kontsideratzen den eta non mintzatzen den ultzamera deitutako aldaera, hurrengo orrialdeetan zehar, geure erreferentziak aipatutako aldaera honi buruz egingo ditugun arren, Imotz eta Basaburuko errealizazioak kon-tuan edukiko ditugu konparaketak egiteko eta zenbait isoglosaren kokapena ezagutzeko, hauen bidez antzekotasun eta ezberdintasunak azpimarratuz.

2. Ultzamerari buruzko aipamen eta artikulua

Aldez aurretik eta gaian sartzen hasteko, gainera bada ere, orain arte euskalki hau eta zehazki aldaera hau ikasi dutenen aipamena egingo dut, bidebatez, ultzameraz idatziriko artikuluei gainbegirada emango diegularik. Guzti honek ultzamera eta mugakideak dituen aldaerak kokatzen lagunduko gaituelako.

1. Bonaparteren lan paregabea aipatu behar lehenik: 1869ko sailkapenetik abiatuz, goinafarreraren nortasuna "tarteko" izate horretan dagoela azpimarratzen du,

haren barruan hurrengo bost azpieuskalki hauek ezberdindu: Ultzama, Baztan, Bortzirietia, Arakil eta Araizkoa.

Gure eremuari mugatuz, azpimarratzekoa da Bonapartek 1861-63 urteetan goinafarreraren aldaera nagusitzat Elizondokoa hartzea, 1.869an, ordea Lizasokoa auke-ratu zuelarik. Halaber, *Le Verbe basque*-n agertzen diren aditz formak ere Lizasoko aldaeratzat hartuak izan daitezke (Ik. Yrizar 1981a: II, 210).

Beranduago "Sobre la ley de afinidad de las vocales"-en (*Euskara* IV, 1881, 9), Lizasoko deklinabidea azaltzen du: Mugagabe, mugatu sing. eta pl., bokalen elkar-ketei buruz ohar oso interesgarriak eginez. Artikulu honetan egindako aipamenean argi uzten du ultzameraren nortasun berezia:

De todos los subdialectos vascongados de la Navarra española, el valle de Ulzama representa mejor que los demás las propiedades características del dialecto alto-navarro septentrional.

Azpimarragarria deritzot, halaber, Tornariak egindako katexima erabiltzeari, hurrengo lerroetan dioen bezala:

Para el estudio del alto-navarro septentrional, no he podido aprovechar más elementos que mis investigaciones hechas sobre el terreno y un pequeño catecismo compuesto con la mayor escrupulosidad en el lenguaje de Lizaso por el profesor de Instrucción primaria de Iraizoz D. Pedro Tornaria.

Euskara-ko ale berberean (IV, 1881, 68) daukagu "Orreaga"ren bertsioa, Arturo Campiónek egin zuena egokitua, tituluak dioen bezala. Lizasoko aldaerak (Campiónek azpimarratzen ez dituenak), Tornariaren katezismotik ateratakoak zuzentzen ditu berak.

Tornariak egindako katexima honetaz gain ultzameraz idatzirik beste bi ditugu: *Asteteren katezismoa 1906 Ultzamako euskarari egokitua*, Justo de Albizu e Iriarte, Alkozko apezak egina eta *Doctrina Christianaren declaracioa. Dialecto de Olagüe (del abad de Aria)*. Hiru katexima hauetatik, deklinabideari dagokioenez behinik behin, Ultzamako ezaugarriak hobekien gordetzen dituen Tornariarena da. Aipatutako dotrina honek zehaz-mehatz gordetzen ditu ultzameraren ebakerak, ez dugu ahaztu behar honetan oinarritu zela Bonaparte "Orreaga"ren bertsioa egitean. Hala ere ultzameraz idatzirik dauden hiru katezismo hauen arteko azterketa sakonagoa beharrezkoa litzateke.

Ultzamerari buruz mintzo izan diren autoreekin jarraituz:

2. Damaso Inza. 1921ean Euskaltzaindian sartzetakoan zuketazko aditzei buruzko txostenenan, Bonaparteren sailkapenetik aldendu eta zatiketa ezberdina egiten du, goinafarrera hegoalde eta iparra batera emanez, alegia: Ultzamakoaren barnean sartzen ditu hurrengo haran hauek: Ultzama, Odieta eta Xulapain. Basaburukoan, ordea: Basaburua Handia eta Arakil. Inzak egindako sailkapen honetan mendebalde ekialdearen arteko muga da azpimarratzen dena, esplizitoki egiten ez bada ere.

3. Azkue 1923. Euskalkien sailkapenaren banaketa onartu arren, goinafarrera euskalki bakartzat jotzen du, hala nola baxenafarrera ere; bestaldetik erronkarierari ere euskalki maila emango dio.

4. Izagirre (1966) zor diogu ultzamerari buruz dagoen lanik zabal eta bikaine-na, nahiz sailkapenei buruz oharrik ez egin, Alkotzen bildutako elkarrizketak eta beroien transkribaketak zeharo fidagarriak dira hango hizketa bete bete isladatuz.

5. Moutard 1975. Bere "Etude phonologique sur les dialectes basques" beste askoren artean, Auza (Ultzama) eta Etxalekuko (Imotz) hizkerak aztertzen ditu, bien arteko ezberdintasun zenbait erakutsiz, azpimarratzen du euskalki literarioa ez dela, ez bait dago honi buruzko ikerketa sistematikorik.

6. Yrizar 1981. Bere ikasketa gehienbat aditzari buruz izan arren, egokitzen jotzen du iparralde eta hegoaldeko goinafarrerak zein ekialde eta mendebaleko b.nafarrerak bereiztea. Bonaparteren laugarren sailkapena onartzen du eta bere liburuan eginiko azpieuskalkien azterketak ere horretan oinarriturik daude.

7. Rosa Miren Pagola 1989. Bere Atlas linguistikorako ekarrarian, fonetika soilik aztertu arren, orain arte egin diren aipamen zehatzenak egiten ditu ultzamerari buruz, hurrengo hitz hauetan laburbilduz:

Ultzamako bailarak, Larraintzar eta Auzak batez ere, ez dugu uste Basaburua Handia-rekin afinitaterik duenik. Gehiago parekatu dira Baztango hizketarekin, eta gertakizun garrantzitsuetan Arraras, Beramendi eta horietatik biziki desberdindu dira.

Beunza ere Ultzama-joeraren antzekoa agertu da, baina honek ez du Atez Bailara osorako balio, Muzkizek Beunza aldera jotzen duelako eta Oskozek Basaburua Handirantz, alderdi orokorretan gutxienez.

Laburbilduz, isoglosa nagusiek Aldaz, Beramendi, Arraras eta Goldaratz alde batera utziko lituzkete eta gainerakoak beste aldera, Zugarramurdi Lapurteraren eta Baztandarrenaren tartean kokatuko litzatekeenik, eta Erasun aldaketa giro batean (518).²

3. Ezaugarri orokorrak

A) BOKALISMOA

Bokal sistema iraunkorra izan arren, zenbaitetan txandaketak erakusten ditu:

1. Basaburuko herri batzuetan (Arraras eta Beruete) bereziki, *i* eta *e* fonemak oso irekiak ebakitzen dira azken silaban, honen ondorioz silb. askean honakoak izanik: *gaizke, onge, hamabe, buste, utze, ekuse, eose*, eta tratatuan: *nondek, aldez, jaken*. /*u*/ fonemak antzeko joera erakusten du, adib. partz.: *garbito, sarto, bildo, leitto, hozto*; izenord.: *zu > zo, gu > go*; eta hitz hasieran: *okondoa*. Fenomeno honi buruz autore ezberdinak mintzo izan dira (Rotaetxe 1978: 52, Gavel 1929: 40, N'Diaye 1970: 12, Navarro Tomás 1925) eta badirudi *i* eta *u* fonemak irekiak eta artikulazio laxoarekin ebakitzea, euskalki bat baino gehiagoren ezaugarria dela.

Gure eremuari dagokionez, Basaburuko herrietako joera da aipatutako bi hauetan gehiago areagotzen bada ere. Aldatzen eta Leitzan horrelako formak ohizkoak dira, ez da harritzekoa, bada, Etxalekun eta Ultzaman, —honen arrastorik ez dagoen herrietan—, Leitzako kutsukoak konsideratzea.

2. Hasierako posizioan *e* itxi egiten da ingurune ezberdinetan, sabaiko edo txis-

(2) Nire eskerrona R. M. Pagolari, bere tesi argitaragabearen datu hauek erabili ahal izateagatik.

tukari baten ondoan (FHV, 67, 192 eta 362) eremu osoan nahiz eta alternantziak izan, isteko joera orokorra da: *izautu*, *itxa*. Bestaldetik *i* eta *u*-ren eragina aurreko bokalean sortzen ditu honakoak: *iduki*, *iduzkie*, *iruzkie*, *giñuen*. Eremu osoko ezaugarria da hasierako posizioko ere *e* / *i* txandaketa ohikoa: *ikea* / *ekea*, *irakusi* / *erakusi*, *ermiarma* (Ber.), *irmiarma* (Garz.), *itximinie* (Alkotz.), *etxemeni*.

3. Aferesis. Ultzama, Anue eta Atezen hasierako *i* eta *e* bokalen galtzeko joera nabarmena da; *e*-rena: *man*, *torri*, *makumia*, *zautu*, *maztekie*, *baki*, *bakie*; *i*-rena: *kusi*, *jitua*, *jituarrosak*, *lleko*, *txokandrea*. Esan daiteke aferesiaren isoglosa, (nahiz eta elementu bat kontuan harturik egin behar) bat dela eta muga berberak dituela Imotz eta Basaburuari ez dagokielarik fenomeno hau.

4. Sinkoparen maiztasunik handiena zaraitzueraz gertatzen den arren, goinafarreraren barruan Ultzaman da sinkoparen oparotasun handiena erakusten duena (FHV, 391), honako testuinguruetan:

a. Azentugabeko bokalak galtzeko joera du dardarkariaren ondoan, honen ondorioz egoera inplisiboan gelditzen delarik. Fenomeno arrunta da eremu osoan: *barpatu*, *torko*, *erzatu*, *borgatik*, *karko ttire*, *burkoa*, *txerkumia*, *txerzai*, *txertori*, *tertogi*, *kirtsa* (= kiretsa), *bertara* (= herrietara).

b. Albokariaren ondoan: *kalma* 'nube', *ibilko*, *txoklaba* (= etxeko alaba).

c. Txistukariaren ondoan: *pezta*, *pastu*, *Liso* (= Lizaso), *kuskodute*.

d. Leherkaria + dardakaria taldea ere ugaria da sinkoparen ondorioz: *Grendiain* eta *Dreindiain*, *Aprille*, *bedratzi*, *sobra*, *abria*, *abratsa*, *atra* (*atraik*) *batrerez*, *obrena*, *libru*.

e. *n* eta leherkariaren artekoa: *Trintete*.

f. Ordinaletan ere (-*garren* + *a*) > -*garna*, -*gerna*. Ultzaman bereziki, ordinaletan eta honen ondorioz *r* egoera inplisiboan geratuz: *biguerna*, *hiruguerna*, *lauguerna*, *bosguerna*, *hamarguerna* baina *hiruguarren* mugag. (ik. Tornariaren *Cat.*).

Sinkoparekin batera *er* / *ar* ordinalen txandaketa aztertzekoa suertatzen zaigu. Tornariaren *Cat.* *er* mantentzen den bitartean, ordinal guztietan: *biguerna*, *hiruguerna*, etab, Justo de Albisurenean *ar* agertzen da: *Bigarna*, *irugarna*. Hain zuzen ere, Mixelenaren erreferentzia bigarren *Cat.* honetaz da (FHV, 84)³ eta gure ustez, *ar* / *er* -i buruz egindako baieztapenak ez dira hain erabatekoak eta biribilak, bokalen itxiera gertatzen baita nahiz eta oso lotuak ez egon bi bokalak ebakitzeraoan.

Etxalekun eta Basaburuan bokal arteko -*r*- maizago frikatibatzen da, eta honen ondorioz aipatutako (d) eta (f) taldekoen orde: *Apeille*, *abiatsa*, *batez*, *atea*, *Apeille*, *obena*, *hiruarrena* eta holakoak izango ditugu. Bestetan mantentzen da: *kalma* (Etx. Muzk.). Sinkoparen maiztasuna, beraz, haran hauetan hasten da bere indarra galtzen.

5. Anaptixia hain emankorra ez izan arren, dardarkari ondoan gertatzen da maillebatutako lexemetan bereziki eta eremu osoan: *magara* 'magra' *azukurea* (U.), *azokori* (Gold.) 'azucar', *kurrillua* 'grulla'.

6. Zaila bada ere esatea hasierako *e* bokal protetikoa edo bigarren silabaren gainean ezarritako azentuaren ondorioz suertatutako galketa den (FHV, 156) lexema bakar batzuetan eta leku oso mugatuan ere: *ekearra*, *ekia* (Etxaleku, Itxaso), agertzen zaigu, inguruko beste guztiek *kedarra* eta *kearra* egiten duten bitartean. Bestaldetik

(3) 1906ko *Cat.* hau, Iruñan D. Jesus Garciaren inprentan egindako bigarren inprimaketarako erabili zen, urtertik gabe, baina 1.930 (cf. A. Perez Goyena, *Ensayo de Bibliografía Navarra*, 597)

ikea (Alkotz, Gerend.), *e / i* txandaketa erakutsiz nahiz hemen ere *kedarra* darabilten. Aitzitik *ekendu* lexema, Mitxelenak hemengotzat jotzen duena ez da inon ere erabiltzen eta orok. *kendu*-z ordezkaturia izan da.

7. Metatesiari den bezainbatean, honakoak ditugu: *Atxeburri* (Alkotz), *arrebuxi* (Gerend.); 'petacho' *petxatue* (U.).

8. Bimorfismoa erakusten badute ere *i-u > u-u* asimilaketa bokalikoaren adibideak ditugu honakook: *Urruzula* (= Urrizola), *ukullue*, *txurrundula* (Eltz.), eta *u-i > u-u*; *urruxe* 'cordera, hembra de animal', g. naf. *urrixa*. Ondoko soinuaren eraginaren ondorioz izango dugu *e-o > o-o* asimilaketa: *txokorra* (Anue), *o(r)onbata* (Etxaleku) < *oren*; *onbor* (U), *enbor* (orok.); eta hurrengo pareen txandaketa: *erotsa* eta *orotsa*, *illebak* eta *illobak*. Bestaldetik *o-e > e-e*: *emen* (= omen) disimilazioaren testigutzarik ere eriden daitezke: *solemuk* 'solomoak' (Goldaratz).

Hitz hasieran tinkotasun gutxi daukate *u* eta *o*-k eta honen ondorioz *u / o* alternantzia usu gertatzen da: *utxalarra / otxalarra*; *ukondo / okondo*; *ukabille / okabille*, *-r* aurrean biak testigatzen dira: *txungur / txungor* 'hueso del jamón'.

9. *Er / ar*. Ez da bizkaieraren bereizgarritasuna soilik dardarkariaren eragina egoera inplisiboetan. Ultzama ibarrean *-er* taldea oso ugaria bada ere: *Biber*, *iperra*, *lizer*, *bittertian*, *piperra*, *illerra*, *zillerra*, *ixterra*, *inderzue*, *igertue*, *umerrie*, *bittertian*, *bizerzue*, bertan idoro ditzakegu kontrako adibideak ere: *maixtar*, *maixtarrengo*, *baztarreko* (= sutondoan jartzen den enbor handia), *baztar* 'esquina'.

Basaburuan eta Etxalekun *-ar* maizagotan agertuko zaigu: *baztar*, *iparra*, *iztarra*, *biar*, *umarrie* uniformitate hau batzuetan ere apurtzen delarik: *iperra*, *muskerra* eta *kizkertu* (Itxaso).

Laburbilduz: *-er* taldearen maiztasuna harmonia bokalikoarenarekin harremantetan egon daiteke hein handi batean eta honen ondorioz harmoniak indar gutxiago duen ingurunetan, *-ar* maizago ageriko da. Frekuentziaz edota maiztasunaz mintzatzea da egokiena kasu honetan, eta aurrean esan bezala aipatutako haranetan (Ultzama, Atez eta Anue) *er* taldearen frekuentzia altuagoa izango da, beti ere polimorfismoa ugaria izanik.

Bestaldetik, Ultzaman badaude beste fonema batzuek harmonia jasaten ez dutenak eta *-er* taldea daramatenak, hurrengo bokalaren asimilaketaren ondorioz sortua ziu-rrenik: *Erte*, *ertetik*, *harrierteka*, *ertekoa* (U) (= Ogiaren artean sartzen dena mendira eramatekoa).

10. *Beldur / bildur* aldaera den bezainbatean, honelako banaketa agertzen zaigu (Etxaide 1989): Basaburua, eta Atez *bildur*-en eremua izango da, beste guztiak Ekialdeko joerarekin lerratuko direlarik.

Diptongoak

Beherezko diptongoek murrizteko joera duten arren, *au* izango da egonkortasun handienetarikoa bat duena, hona hemen idoro ditugun kasuak:

11. /au/

a. Hasierako silaban tinkotasun osoz mantendu arren zenbait lexematan: *jauntzi* (A, Etx.), *aurki*, *ausin*, *haundie*, *aurmena*, *ausmartu*, *ausarki*, *aunditz*, *auspua*, *zauli*; etab. *au > a* murrizketak usu gertatzen dira: *alkie*, *lardeneo*, *arkitu* (Etx), *arpogie*, *arpugie* (U.); *au > o* erakusletan: *bok*, *boketan*.

Egon aditzaren orainaldia, Imotzetik ekialderagoko haranek *gaude, zaude, eta daude, *gagode, *dagode, *zagode; au *ao* mantentzen duten bitartean, Basaburuan honakoak ditugu: *gai, zai, dai*.

b. Silaba trabatuan ere *au / o* trukaketak idoroko ditugu: *arraultze, eta arroltzia* (Etx), baina besteetan *au > u* murrizketa erabatekoa da eta eremu osoan: *barurik*.

c. *au / agu* txandaketa banatzen du Ultzama batetik eta Imotz eta Basaburuan bestetik: *atautxie eta amautxie* (Etx.) dipt. mantenduz eta (U) *aitegutxi, amagutxi* (Muskitz, Arraitz).

d. Metatesiaren ondorioz *ua* taldea izango dugu: *kasin* (U) baina *kuasin* (Etx.) < *kasu* egin 'cuidar'. Bestaldetik *Juantsarats* esango dute Ultzamakoek, *Jauntsaras* (Basaburuko herria).

e. Diptongoaren bigarren elementuaren kontsonantziazioa oro har suertatzen da: *gabian*.

12. a. *eu* diptongora igaroz, egonkortasun gutxikoa agertuko zaigu hasierako posizioan maiz monoptongaruz *eu > u*: *ulie, urie* (Auza) *uskaldunak, ultzie, ultzitu, untzi* (Gold.) < *euntze* 'pastizal' Moutard-ek (181) azaldu zuen bezala. Bestetan *eu* dipt., *euskera*, mantendu da U. Anue, eta Atezen, baina Basaburuko Arrarasen murrizketa osoa testigatzen da: *uskaz*. Pagolak *euri / uri* isoglosa markatzean [*eu*] ultzamera osoari dagokio, [*u*] murrizketa Baztanen hasten delarik; gure azterketen arabera, ordea, murrizketaren adibideak Ultzaman hasten dira jadanik (Pagola: 123), beti bimorfismoa agertu arren: *urie* eta *igurie, egurie* (U., Atez, Anue).

b. Hasierako posizioan murrizteko joera nabarmena bada ere, *eu* dipt. bigarrenkaria denean, hots, bokal arteko *b, d, g, r* galeren ondorioz, orduan murrizketa ez da zeharo emango, eta *iu* aurkituko dugu kasu hauetan Imotz eta Basaburuan bereziki, bilakabide honi segituz: *egu > eu > iu*: *iunero, iuzki, Biute* (= Beruete), *iuki, liun, iuskea, iuri* (Ar, Beruete).

c. Murrizteko joera horrez gain bada bigarren fenomeno bat, hots /g/ konts. tartekatzea eta diptongoa apurtzea *eu > egu* hitz hasieran nahiz tartean ere: oro har *egurie* (U., Atez, Anue), *ñegurtu* eta *ñegurritu* (Muzkiz, Ultzama), *egun* 'cién' (U., Anue, Atez), *egundu* (Atez), *eundu* (orok.). Fenomeno hau ez da, aurrean esan bezala, Imotz eta Basaburura hedatzen, hauetan *eu / iu* taldea nagusi baita.

d. **eu > au* gertatzen da beste inguru hauetan ere: aditzetan, *-ten, -tzen + *edun* ad. lag. *orainaldia*, aditzaren sailean azalduko dugunez: *esatauzu, iñaute, kartzaute, segitzaut*; bestaldetik *eu > au* bilakabidea izango dugu hurrengo lexeman ere Goñi ibarrean bezala: *deus > daus, dausez, berraun*.

13. /ai/ diptongoaren murrizteko joera orokorra bada ere, bilakabide ezberdinak idoroko ditugu honi dagokionez:

a. *Ai > i*, murrizten da honakoetan: *biramona, biño, hamiru*. Bestaldetik *ai > a* Ekialdean ez bezala adizkietan; *naz* (Beruete), eta *e* da soluzioa: *hameka* (U) < **(h)ama-eka*. Goinafarreraren eremu handian (Erronk, Aezk. Esteribar, Atez, Anue eta Muzkitzen), Etxaleku eta Basaburua, Larraunekin batera: *hamaika, hamika* egiten dute. Murriztearen ondorioa dirudi *Iraizoz* herriaren ebakera ere: *Iruzitze*.

b. *ai, ei, oi*, dip. bigarrenkariak usu gertatzen dira aditzetako geroaldiko morf. *-en* eransteian: *emain, joain, egoin, izein, edo -tatik > -taik* bilakabidea dela: *urtetaik*.

c. Besteetan mantentzen da: *Jainkoanpaxa, argarai, zerrazai*.

d. *ai* / *ei* trukaketa azken posizioan maiz gertatzen da euskaraz, gure eremuan *ei* diptongoari -g- tartekatu zaio *egitegie* suertatuz Ultzaman eta Atezen. Imoz eta Basaburuan *i(gi)tai*, *ai* egiten duten bitartean. Beste diptongoen trukaketekin pareka daiteke *eu* / *egu*, *au* / *agu*, eta hain zuzen eremu berbera hartzen du.

14. *lei* /

a. Mantentzen da ohizko lexemetan: *beiti*, *deseiretzen*, *beiretu*.

b. Ugaritzen morfema mugetan suertatuz gero, part. -ik: *beteik*, datib. kasuan: *norei*, eta part. *gauzeik*, *bakeik*, *bertzeik*; -en geroaldiko morf.: *izein*; -larik denborazko morf.: *duguleik*.

c. Dipt. eginez ebakitzen da lexema honetan: *zeiru* (Arraras) (lat. *caellum*), erronkariaraz ere *deiru* dugu (Uztarroz), agian metatesiaren ondorioz sortua (ik. *FHV*, 100).

15. *oi*. Azkeneko diptongo honen presentzia, ohiko lexemez osatua: *goiz*, *sagarroi*, *noiz*, *goitti*, *oroittu*, eta sudurkariaren disimilazioz sortutakoak: *egoiz*, *boinbertze*.

16. *ui* dipt. partizipioen bidez osatua oparoa da: *barrituik*, *akittuik*, *beztuik*, *berandutuik*, *bazkalduik*, haueetatik at maiztasun gutxikoa da: *frute* daukagu eremu osoan.

17. Euskararen beheranzko ohiko diptongoez gain, [*ja*] eta [*wa*] goranzko diptongoak ugariak dira Ultzaman eta Atezen *a*. mugatz. *e*-z bukatutako lexemei erans-tean: [*semja*], [*nérja*], [*érja*] nahiz *o*-z bukatutakoei: [*érwa*], [*neskákwa*], [*númerwa*], [*eméngwa*], [*gurécwak*] (ik. Morfologia saila).

Hauez gain *ua* hitz hasieran: *guartu*, *guañik*, *guartzia*, eta bukaeran [*pískwar*]. *Joan* adizkietan aldakiak aldaki *ua* darabiltzate: *nuaye*, *zuazi*, *duazi*.

[*je*] diptongoa: [*asjenda*], [*gúsjetan*]. Aditzetako -zue morfema > -zie [*sje*] [*dusje*] [*dakisje*] dipt. eginez ebakitzen da.

[*we*]: [*ginwen*], [*fwértja*]. Bestaldetik, *edun lehenaldiko adizkietan, *we* taldea mantentzen da Ultzama, Atez, Anue eta Imotzen: *nuen*, *zuen*, *yuen*; Basaburuan, ordea, forma murriztuak dira nagusi: *nun*, *zun*, *yun*.

Oa taldea silaba batean ahoskatua sortuko zaigu *e* + *a*-ren elkarketaren ondorioz: *bertzoat*, *bertzoatzui*.

Hiatoak

18. Tinbre bereko bokalen artean sortutakoak oso ugariak dira Basaburuan eta Imotzen batez ere, *b*, *d*, *g*, *r* bokal arteko ohizko galeren ondorioz, bokal geminatua izango dugularik: *eerra*, *goorra*, *guutzea*, *ikaarri*, *baatza*, *laana*. Eremu berberean ere usu agertuko da harmoniaren eraginez gertatzen den geminazioa: *bidii*, *semii*, *eskuu*.

Ultzama, Atez eta Anuen bokal arteko herskari ahostunak eta dardakari biguna ere, tinkotasun handiagoz mantentzen dira, eta ondorioz ez dugu horrelako maiztasunez aurkitzen fenomeno hau. Galdetzaiileekin, Basaburuan ere fenomeno hau testiga daiteke, bokal arteko galketaren ondoren asimilaketa gertatu delarik: *noona*, *nooken*, *noon*, *zeena*. Azkenik, beste geminazio mota bat ere, izenaren morfologian, determinante jartzearen ondorioz sortzen direnek osatutakoa: *eskuu*, *gorrii* (ik. Morfologia saila).

19. Hiatoaren murrizketak: Basaburua eta Imotzeko ezaugarria gehienbat *i*-ren ondoan doan bokala maiz galtzea: *ie* > *i*: *txikina*, *azinda*, *gutxinez*, nahiz *ia* > *i*: *kanbitu*, *abitzen*, eta mailegututako hitzetan ere, -ue- talderen murrizketa sistemati-koa: *esporta*, *roka*, *bisabula*, *Manula*, *konporta*, *kazula*, *Olagukoa*.

20. Aitzitik, hiatoa bigarrenkaria denean, hots kontsonante baten galeraren ondorioz sortua oparao da: *biarren, iarri, kaitxe*. (= kalitze), *biarrie* (= belarria) (Eltz.), *iénde* (= igande), *iétzen* (= igetzen)

a. *io* hiatoa ere agertuko zaigu honakoetan: *ariora* 'según, conforme a' Mitxelena dioenez 'sin duda de *arao-ra (*ra* suf. de alativo)', eta *txurmioa* 'tobillo' (E, Ultz).

b. *ue* hiatoa. Hitz hasieran honako lexemetan lenizioaren bidez hiato argia suertatzen da: *uezaitte, uezáma, uezseme* 'padrasto, madrastra', ziur aski *ugatz, ugatz* (Leic, RS) 'pecho, teta', sul. 'padrino' (FHV, 84) semantikoki ezberdina bada ere, ohikoa den bilakabide honi erantzuten dio: *ugaz > ugez > uez*. Bestaldetik *ue* taldea desegiten da kontsonante epentetikoa sartuz: *Suberbe, Xuberbe* (= Juarbe).

c. Goiko bokalek + Determ.; *i, u + a > ie, ue* hiatoak ematen dituzte: *burrúe, eskúe, begíe*, etab. Ultzama eta Anue haranetan (ik. Morfologia saila).

21. *Harmonizazioa* asimilazio mota bat dugu, erregela honen bidez laburki definitua: *a > e / i, j, u, w* __, edo beste hitzetan esanda, *-i* eta *-u* bokalen eraginez */a/* fonema */e/* bihurtzen da. Txillardegiren hitzetan (1980: 214), bokal-harmonia bikoitz horrek halako gailurra edo lortzen du hegonafarrera garaian, iparnafarrera garaian bere indarra behera doalarik. Guk aztertutakoaren arabera, gure eremuan gertatzen den harmonizazioa aurrerakaria da orobat. Erregela honek Anue eta Ulzamako herrietan indar gehiago erakusten du, Basaburuan, Atetz eta Imotzen, ordea, hasten dira alternantziak agertzen oso urriak badira ere.

Harmonizazio atzerakaria urria bada ere adibideren bat eriden daiteke: *neski* Bestaldetik, *bait > beit*, adb. eta izenordeen atzik. bilakabidea harmonizazioaren atzerakariaren ondorioz sortua bide da: *izendu beite* eta *zenbeit, zenbeitzu* (U).

Aipatu, halaber, harm. bokalikoa ez dela suertatzen *o > u* edo *e > i* dugularik, alegia, bigarrenkariak direnean; *urtian, biarra, suertia, numerua, peligrua, yuan*. Alegia *-a* mug. ez da ixten *i* eta *u*, *e* edo *o*-tik datozenenan, adibide honetan argi ikus daitekeenez: *arie* (= hilo), *aria* (= arena).

Harmonizazioa suertatzen den ingurune fonetikoak aztertuko ditugu banan bana:

a. *a* mug. kontsonantez nahiz bokalez bukatutakoetan aurrean dagoen lehenengo bokala *i* edo *u* bada, eskuarki harmonizatzen da: *baundie, txistue, mugimentue, muturre, giltze, karrike, haritze* (ikus ondoren *-a* mugatzaileari buruzkoa morfologia sailean).

b. [aj] diptongoaren ondoan: *a > e / j* __: *Aitezorro, aipetzen, aitetxi*.

c. [aw] diptongoaren ondoan: *haurre, hauzelan, gauze, arraultze, gau bet, kristau bet*.

d. [ej] ondoan: *beiretu, bei bet*.

Azentua daramaten hitzek harmonizazioa jasaten dute: *bier, akostunbrétu, pintétu, Lizéson, ikéstén, saludétu, gustétzen, tirétu*.

e. *-la* konpletiboaren morfema harmonizazioa jasaten du Ultzaman bakarrik, Imotzen eta Basab. horrelakorik ez da inoiz ere agertzen: *kontestatu diogule, eskribitu zigule, etzazule in ja, botzen ditugule*.

f. *-ka* morfema adberbiogilea ere: *laburke, harrike, malluke, muturke*.

g. *Bat*-ekiko mugag. bokal harmonizazioa jasaten du eta klitikoa dela erakusten: *lagun bet, mutil bet, anai bet, afari bet, esku bet, aritz bet, gauz bet*. Honi buruz esan behar, *e* oinarri lexematikoa dutenei, Basaburuan eta Goldaratzen *-ii-* egiten dutela mug. sing. eta analogiaz forma mugagabera hedatzen da bukaera *-hau*, honen ondorioz honelakoak ditugu: *besti et, astiet, semiet, urtiet*.

Bat-en deklinatu batzuek ere B.H. jasaten dute nahiz eta batzuetan alternantziak aurkitu: inesiboa, instrument. eta adlatiboa dira harmonia jasaten dutenak: *aldi betez, eun betez, peskaderi betean, leku beteá*.

h. *Batzuk* determ. plurala ere harmonia erakusten du: *botil betzu, baserri betzu, gauz betzuk, kristau betzu*.

i. *Da / De* ad. lag.-aren partizipioaren ondoko harm. Arraras eta Berueten ez da Ultzaman bezain sistematikoa: *egii de* nahiz *egii da, etorre a, oan base a, bure atreittu da, argitto a, kobardi a, kolokatu a* bezalako adibideak Basaburuari dagozkio, bestelakoak ere; *galdu de, geldittu de, bil de*. Txandaketa hauen arrazoa *i > e* eta *u > o* partizipio bukaerako erregelaren funtzionamenduan datza, erregela betetzen eragozten diotenak. Hauxe gain eta orokorrean esan daiteke *da* atzizki silababakarra klitiko bezala agertzen dela eta ingurune gehienetan armonizatua: *hori de, ezpaite, gaur de, itten ari de, izain de meza, hau de guria*.

j. *Eta* konjuntzio kop.: *hogei te ameru, berrogei te hiru*.

Deklinabide kasuen barruan honako hauek aipatzekoak dira, nahiz gero sakonago aztertu: Adl. *lekure, Frantzire, Muzkitze*; Adlatibo: *Beunzetiken*; Inesibo: *munduen, izkiñen*.

k. Zenbait atziziki ere: *-tasune*: garbitasune, *-rie*: katxarrerrie; *-kuntze*: berexkuntze.

Hurrengoan datozen morfema hauek ez dute harmonizaziorik jasaten: *-ago* (*illunago, trankillago, aisago*), *-tar* (*goiztarra, baserritar*) *-gabe* (*duikae, prestatuabe, jaikiabe*). *-Gara* ad. laguntz. ez da armonizatzen: *Torri gara* (U), *etorri ga* (Imoz, Bas.).

B) KONTSONANTISMOA

Honako hauek ditugu ezaugarriak aipagarrienak herskarien sailean:

1. Hitz hasierako ahoskabe / ahostun banaketari dagokionez, badirudi Ultzaman ahostunaren aldeko joera nabarmentzen dela: *bago, bagobabaxa, bolsa, bake, besta, bixtu, gurutze, boxik, gorputze, bekatue*. Etxalekun eta Basaburuia aldean ahoskabearen ebakeraren maiztasuna haundiagoa izanik: *pago, pasie pake, pesta, prasa, koosti, kooldio* (Ar.), *kurpil, korputza* (Beruete), *apate* (= abade) (Ar.). Baina sistematikotasun hau hausten da bi aldeetatik eta honenbestez joerez mintzatzea da egokiago Ultzaman ere (Alkotzen) *korrotue, piruxak, puztena, korrozpi* ahoskabearen adibideak ageri direlako.

Aipatu behar, halaber, *u* bok. aurrean, herskari ezpainetakoa eta belarearen arteko txandaketa: *piruxa* (U, Bas.) orok. *guraiziak; sube, subendille / suge, sugendille* txandaketaz, forma berriena —ezpainbikoa— nagusi izanik eremu osoan.

2. Hitz elkarketetan ahoskabearen presentzia areagotzen da, laburki emango ditut kanpo-shandi arruntenak:

N + b > p: *Halako tierran pezala, joatenpaita, ban pizi giñen*.

r + b > p: *izarpat, zerpaitte*.

z + b > p: *gauzpat*.

k + b > p: *hemengoa paño, haurra pezala, bone pezala, borgatipa, gu pezala*. Azken posizioko leherk. ahosk. oso erlaxatuak ahoskatzen dira batzuetan zeharo desagertuz.

K + d > t: *ok guriak tire, ok tire neriak, bakarri tao, nekatui taude, kalmatui tago*. Zentzua mantentzeko beharrezkoa denean, mantentzen da azkeneko *-k*, bestela desagertuz.

k+g > k: *Ardoikai, zerrikabe, dudike*. Argi dagoenez, *-gabe*-rekin lexikalizaturik agertzen da honen ondorioz asimilatuz, beste inguruetan, ordea, ez da asimilaziorik sortzen: *hoberenak gara, gaztiak gara*.

t + b > p: *etzakiñepa*.

t + d > t: *hainba tiru, zenbatiren, baitao*.

3. a. Herskari ahostunen aldeko neutralizazioa *n* eta *l* ondoren ohizkoa da, erronkaria eta zubereraz ezik; gure eremuan gauzatu ez den adibideak ediren ditugu: *lentabichicoa* (Cat. 1.906), *lankarra*, hauez gain honako hauek (partiz. + *ko*): *inko, erranko, kasinko diote* etab. Ultzamakoak dira, eta batzuetan ere lekuzko atzik. *-ko, -n* galtzearen ondorioz: *oraiko*.

b. Ez dago batasunik *-nt / -nd* taldean *santu / sandu* lexeman. Alternantziak dira nagusi, honako hauetan *santue* izango dugu: Anue (Arizu), Atez (Berasain), Basaburua, Imotz, Gerendiain eta Arraitzen; beste guztietan, aitzitik: *sandue*. Aztertutako katezismoetan ere *Sandue* da nagusi, baina *Elize Ama Santac*. Argi dagoena da Mitxelena (FHV, 159-160) azaldutako bilakabidea, hots, *n+konts.* aurrean *i* agertzea: *saindu*, etab. ez dela suertatzen. Aipatu, halaber, *-nd-* taldea Olagueko batek darabilena: *zaundu* (= ezagutu) baina *zautzaugu*.

c. Sudurk. + hersk. ozenaz osatutako taldeak ez dute soluzio bera; *mb > m*: *zemattuzu* (= zenbat duzu), *demoa* (Itx.), (= denbora), alternantzian *mb* talde osoa dutenekin: *ambildu* 'precipitarse'. *ng* taldea sortzen da Etxalekun: *ingiriten* (Alkotz, Etx.) / *iraiten* (U) 'igeri egin'; *nd* aditzetakoa forma berria bakarrik Ultzaman: *zinduen* (U), baina: *ziñun* (Bas.) *giñuen, giñuzen*, leherk. ahoskabea ordezkatu du *nd* taldea hurrengoan; *zaindu* (Ber.), *zaittu* (U. Garz.) 'cuidar'. Likidoetan; *ld > l*, *balin bedu* baina mantentzen da: *kaildurre* 'cresta'.

4. *-o* eta *oa-z* hasitako hiatok *g-* epentetika hartu ohi dute silaba hasieran: *guatze, quartu* (= ohartu), *guaye* 'vete'. Beste aldetik hasierako *k-* > *g-* ozentzera jotzen du mailebu honetan: *kostatu > gostatu, gombidetu*. Lekuzko adberbioetako hasierako hersk. hiztun bati entzundakoa, aezkeraz bezala: *gor* (Beuntza).

5. Ahoskabe eta ahostun belareen arteko txandaketaren ondorioz *-toki / -tegi* atzizkian *-togi* sortu da: *arditogi, behitogi, ollotogi, maixtardogi*.

6. Herskari ahostunen sailera igaroaz, ezaguna da bokal arteko */b/ /d/ /g/ /r/* fonemek frikatibizatzea eta $\emptyset$ bihurtzera duten joera (Azkue 1923: 609; Salaburu 1984: 133; FHV, 258). Aipatutako hau orokorrean egia bada ere, gure euskalkiari dagokionez zehaztaperen bat egin beharko genuke: Ultzaman eta Atezen askoz gehiago mantentzen dira herskari hauek, Basaburuan eta Imotzen, ordea, galtzeko joera sistematikoa izanik.

Aurrean esandakoak ez du esan nahi aldaera fakultatiboak urriak izango direnik, hiztunetik hiztunera alde handia dagoelako. Argi dago, hizketa laxoan edo arduragabekoan ugariagoak izango direla frikapen hauek, abiadurak zerikusi handia baitu. Erlaxatuak ebakitzeak, herskari ahostun eta dardarkari bigunen arteko trukaketa zenbait dakar, hona hemen zenbait adibide:

a. *d / r*-ren arteko alternantzia ohizkoaren arrazoia, artikulazio puntuaren hurbiltasunean egon daiteke. Mitxelena aipatu bezala (FHV, 227), ultzameraz ere oparoa da: *iruzkie / iduzkie; erbionari / erbionidea; idelarre / irelarre; eraztune / edaztune / eaztune*.

Fenomeno zaharra, alegia, *d* aldaera erabiltzearena *edeki* lexeman gertatzen da Ultzaman gehien bat, besteetan *iriki*, *idiki*, txandaketa nagusi delarik.

b. *r* / *g*-ren arteko aldaerak ere ugariak dira, /*g*/ fonema tinkotasun handiagoz mantentzen delarik Ultzaman eta Atezen, batzuetan /*r*/-rekin alternantzian egon arren: *zutegie* (U.), *zuturik* (Itx.); *txertogi* (U.), *txertori* (Itxaso); *zartagie* (U), *sartaria* (Itx.); *uriñe*, *ugiñe* (biak U.); *negonek* (Alkotz), *neronek*, *neonek* (orok.); *lagunbeta* (Beunza), *larunbeta* (orok.);

c. -*g*- eta -*d*- antihiatikoa garatu da: *oligoa* (Atez), *olioa* (orok.); *bigeli* (Beuntza), *bieli* (orok.); *bidejia* (U) 'viaje'.

d. *g* / *b*-ren arteko aldaeretan bi adibide argi: *Ogi* (Ultzaman) eta *Obi* (Basaburuan eta Imotzen). Bestaldetik *sube*, *subendille* (U) (ik. Konts. 1.), *suge* (orok); *xagona* (U) (= jabón), Ultzamakoak dira orobat: *zugarra*, *zugerra*, *zuberra*.

e. *b* / *d*-ren artekoak: *Dreindaiain* / *Grendaiain* (Alkotz); *lebenbiziko* / *lebendixiko* (A); *primadera* (U) / *primabera* (U), *adarra* / *lizarrabarrak* (Etxal.) eta *g* / *b* / $\emptyset$ -ren artekoak: *lagatza* / *labatza* / *laatza*; *txinburi* / *txinguri*.

f. *m* / *b* ezpainbikoak hitz hasieran txandaketa agertzen dira: *Merendue* / *beendue* (Etxaleku, Beramendi); *morrañek* / *borrañek* (Auza); *bedeikazioa* / *medenkazioa* (Arostegi); *maria* (Arostegi) / *baria* 'limaco'(orok.); *Karmenkua* (U) 'Carbunco', *remolkatu* 'rebocar'.

7. Sudurkarien sailera igaroz, bokal arteko -*n*- galdu da kasu batzuetan: *kue* 'seaska' (Gerendiain, Eltzaburun eta Berueten) besteetan sabaikarizatu da *miñe* (= lengua) < *mini edo *igerrie* eta *iñergie* (= magro de la carne) < *ginarra.⁴

8. Zenbait adberbiotan ere, azkeneko -*n*-ren galera gertatzen da: *orai* daukagu Ultzama eta Atezen, nahiz eta oso sistematikoki ez egin. *Egun*-en eratorriak ere testiga daitezke: *beranegu*, *laurdenegu*, *etzidamu* (U.) eta *beraneo*, *lardeneo* eta *etziamo* (Etxaleku.).

9. *n* / *l*-ren arteko trukaketa gertatzen da hitz hasieran nahiz barruan: *ñegurtu* eta *ñegurritu* (U), *liurtu* (Beruete). Bi fonema hauen arteko metatesiak ere testiga daitezke: *igela* (Ar, Ber, Gol.), *legena*, *lerena* (Auza, Lar. Beunza);⁵ isoglosa marka daitekeelarik 1. aldakia Imotz eta Basaburua hartuz eta bigarrena Ultzama, Atez eta Anue. Era berean beste honako hau *la(b)ana* (Bas. Imotz) eta *nabala* (Ultzama, Atez, Anue), gazt. mailebuak; *beleno* (= veneno) (orok.). Posizio inplosiboan ere txandaketak suertatzen dira: *intxaur* / *iltxaur* (Beruete) eta *altziñen* (U).

10. Bokal arteko albokaria -*l*- > $\emptyset$ bihur daiteke: *biarrie* (U) > (= belarria) < *berarri, *kaitxe* (Etxal) (= kalitxe), *iuntze* (Gold) (=iluntze).

Likidoen arteko txandaketaren adibideak: *r* / *l*: *malubie* (U), 'marrubi' (orok.); *ataka branga*, *blanga* 'tranca del portillo', *araintxa*, *arentxa*, *lentxa* (= bi urteko ardia), honen fenomenoaren ondorioa izan daiteke Ultzamako; *arditogie* eta *alaitegie*, *allategie* (= ardiak gordetzeko lekua)

11. Gaztelaniazko mailegu berriak -*on* bukaerakoak, bere horretan mantentzen dira; *gorriona*, *balkona*, *letxona*, *koltxona*, *kamiona*, *ilusiona*.

(4) Ikus honi buruz Meyer Lübke-ren artikulua: "La desaparición de la n intersilábica en vascuence", *RIEV* 15, 224-238.

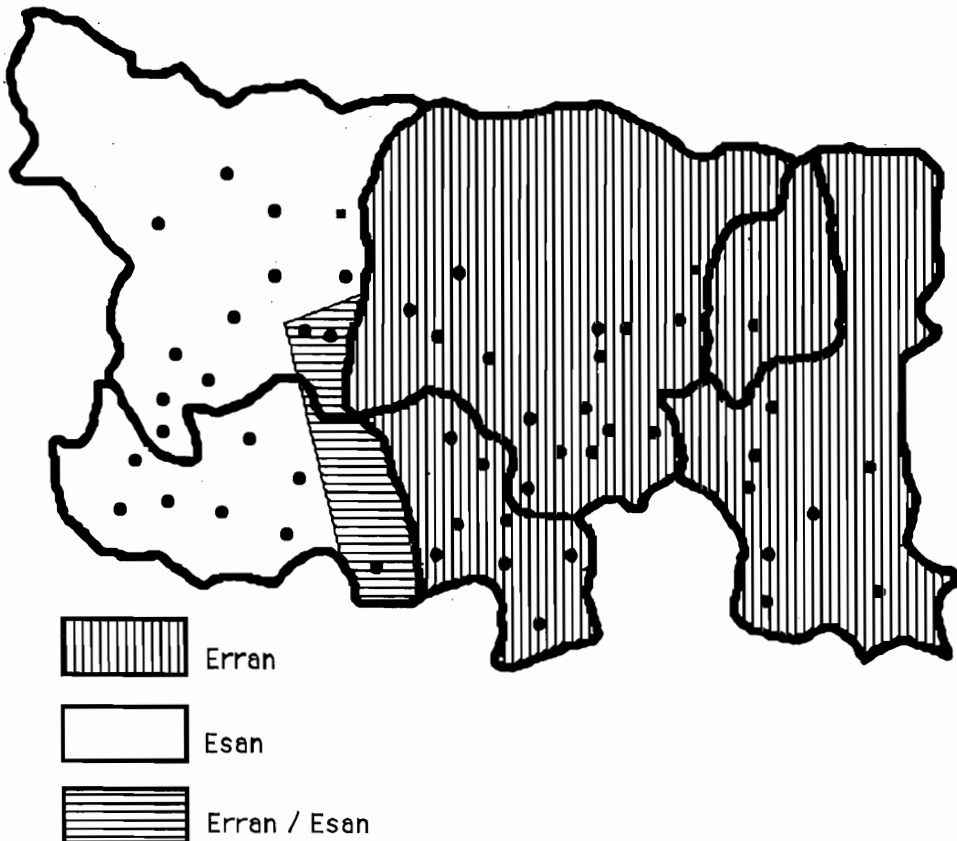
(5) Mitxelena, *FHV*, 73: "Los nombres vascos de la rana y su distribución", pueden verse en *Euskera* 8 (1927).

*-ione atzizkikoak; *afizionia, indezioniak, rebolizionia*. Lat. **one* eratorrikoek eta maila kulto edo erlijioso zutenek -oi egin dute: *barkazioa, bedinkazioa, mendenzioa, bendizioa*, (Etxaide), *funtzioa*. Bonaparteren katezismoan ere: *confesiua, satisfeciua, particiua, declaracioa, contriciua*.

Ondorio ezberdina eman dute bi hauek *arratoria, arrazure*, dard. tartekatuz.

12. *Erran / esan* aldaerak, biak, testigatzen dira ultzameraz banaketari dagokionez berriro ere Muzkitzeraino hedatzen da *erran* (Ultzama, Anue eta Atez barne), baina Muzkitzen hitzun gazteagoek *esan*-ekin txandakatzen dute; Oskoztik mendebaldera (Basaburua eta Imotzeko beste herriak) *esan*-i atxikiz. Aldaketa linguistikoa jasaten ari den fenomeno dugu hau ekialdeko formak lekua galtzen ari direlarik eta hegoaldekoak nagusituz. Oskotz Garzaron eta Erbitin lehenago *erran / esan* testigatzen ziren, eta gaur bigarrena nagusitu da honi buruz; ik. Sánchez Carrión (1974: 263):

En la actualidad las formas asibiladas siguen ganando terreno a las rotativas. El fenómeno está bien atestiguado en el valle de Imoz (...). En la confluencia de los valles de Ulzama y Basaburúa, Erviti y Garzaron han acabado por relegar a *erran* —aún con bastante fuerza— a una utilización secundaria con respecto a la forma occidental.

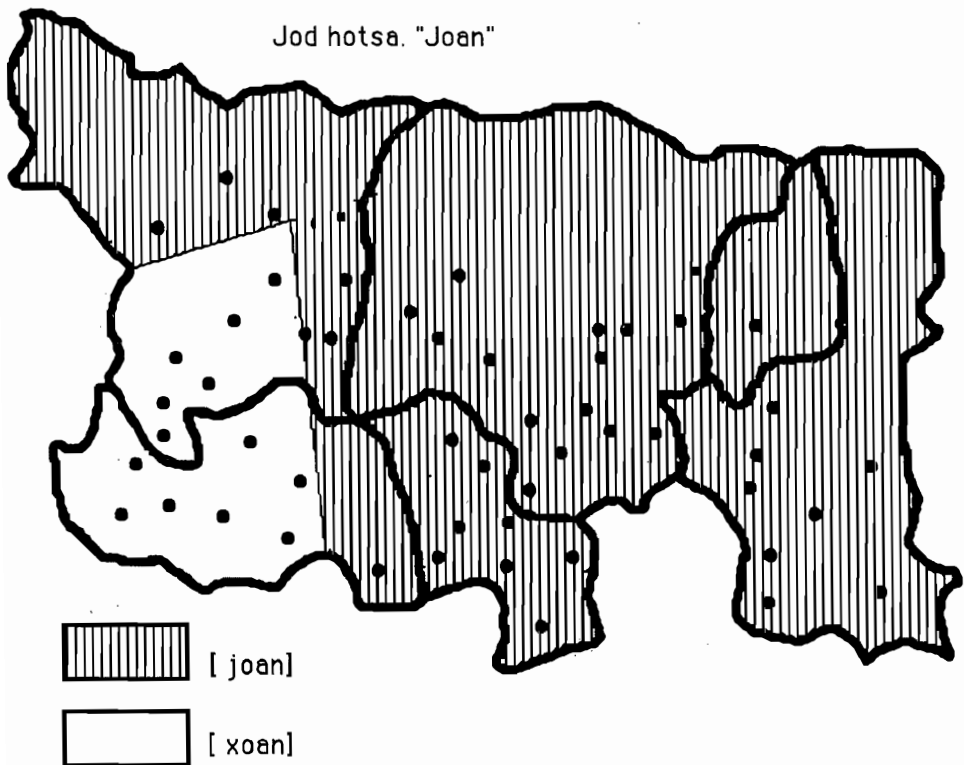

13. Igurzkarien sailari bagagozkio, *j fonema den bezainbatean, Mendebaldeko ebakitze belareak eremu gutxiago hartzen du, *esan* / *erran*-ekoarekin konparatuz, Basaburuako zenbait herritan ere [j] erabiltzen dutelako, hauxe da banaketa: [j] Ultzama, Atez, Anue haranak eta Basaburuan: Beruete, Arrarats, Igoa, Gartzaron, Erbiti eta Imotzen: Muzkitz; [x] Basaburuko beste herriak eta Imotzekoak, Muzkitz ezik (Etxaleku, Goldaratz, Eraso, Oskotz).

a. [j]-ren ebakera eremua galtzen ari dela jakina da, Basaburua eta Imotzek Ultzamako aldakia mantentzen baitzuten lehenago. Halarik ere, [j] igurzkari sabai-koaren eremuan ere ebakitze belarea testigatuko ditugu honako ingurune hauetan; mailebuetan, hauen bidez forma belarearen erabilera hedatzen ari da: [maxo], [xunta], [bentaxa], eta zenbait lexematan *ja*, [xa] (= deusez), eta *-jia* [xia] atziz. gaztelaniarekiko mailegua *-jea* 'conjunto': *zurajia*, *jendajia*.

b. Ultzaman, g. naf eta b. naf bezala *deitzi* < *jeitzi* dugu, hasierako sabaikariaren ultrazuzenketa eginez, bestaldetik *yaus* eta *dau*s < *deus*, biak erabiltzen dira.

c. *jo-tik datorren [jw-] taldea murriztu da Etxalekun: *joale*, *joare* 'cencerro' > *falea*, (U) *joalea*.

Mailebu zaharretan, ordea -x- [s] mantendu da Mirxelenak dioenez (FHV, 170).

Con respecto al paso de *j a s y x en territorio español, se piensa generalmente que s ha sido el estadio intermedio en todas partes.

Argi dago adibide hauetan: *mataxa*, *xagona*, *mortaxatu*, *Xuberbe*, *karkaxu*, *potaxa* 'botijo', *paxu* 'fajo'.

14. Igurzkari ezpain-hortzetakoa /f/-ri bagagozkio, jakina denez hots honen presentzia zaharra ez izan arren, mailebuen bidez gero eta usuago agertuko zaigu: *frantsa*, *fistu bet*, *furruntzelia*, *ferratu*, *funtzioa*, *afana*, *fedatu*, *bofada*, *defota*, *ferra*. Hitz hasierako fonema honen distribuzioa ez da oso uniforme, eta nahiz eta isoglosarik markatzea zaila izan, argi dagoena da herri bakoitzak bereari eusten diola, adib.; *Ferratzea* (Eraso), *Erratzea* (Oskotz).

Igurzkari belarearekin /x/ txandaketan agertzen da: *falea* (Etx.), *joalea* (orok.), nahiz eta alternantziak erakutsi, Muzkizko hiztun batek *fan* erabiltzen zuen, Burundan bezala, *joan* (orok.) eta [xuncioa] *juntzioa*, *funtzioa* (orok.). Afrik. sabaik. ahoska-bearekin ere txandakatzen da: *txistu egin* (orok.), *fistu in* (U); mailegu zaharragoetan, ordea, *p* bihurtu da: *Jainkoanpaxa* 'arco iris' < 'faja', edo *paxu* 'fajo'.

15. Leherk. eta igurzk. belareen arteko, /k/ eta /x/ txandaketa ere maiz gertatzen da: *billbarkiñe* (U), *billabarjiñe* (Oskotz); *makiña* (orok.), *majiña* (Etxaleku, U); igurzk. sabai aurrekoarekin ere kasu honetan: *kerexak* (Gerendiain), *kerejak* (A), *Kaxinto* 'Jacinto'.

16. Sabaikarien artean bi motako bustidurak aztertuko ditugu:

a. Bustidura automatikoa erabatekoa da ingurune desberdinetan: t / i ___V; *mugittu*, *txutittu*, *ukittu*, *goitti*, *argittu*, *haurzittuen*; t / j ___V; *goittire*, *beittu*, *atte*. l / i ___V; *billuzi*, *perrexille*, *illerra*, *opille*, *kurtxille*; l / i ___(C,#): *bill*, *koskill betzuk*. n / i ___V; *giñuen*, *siñistatu*, *ñiñe*, *iriñe*. n / j ___V: *añarra*, *beñere*, *gaztañondoa*.

Hitz hasieran lexema bakan batzuetan, bust. adierazkorra ez bada ere sabaikarizazio adibideak idoro ditzakegu: l / ___(C#) *llolluak*, eta n / # ___V: *ñegurritu*, *ñegurtu*. Halaber, mailebatutako zenbait lexemak ere, nahiz *i* ondoan edo ez: *pilleria*, *baulla*, *pillota*, *eskaellak*.

b. Bustidura adierazkorra, alegia, igurune fonikoak eragin gabekoa, usu gertatzen da: *llaburrexko*, *ttikie*, *ttantta*, *xaarra*, *ttentte*, *xapetak*, *atox*, *noa xaxi?*, *ttia*, *battu*. Txikigarrien atzizkia *-tto* dugu nagusi, adberbioei ere eransten zaielarrik: *umettuat*, *neskattuat*, *polikitto*, *belaxetto*, *balaxettoa*.

17. *Guti* / *gutti* / *gutxi* lexemaz den bezainbatean, Ultzama, Anue, Atezekoak dira lehenengo biak, berriro ere Ekialdeko euskalkiekin lotuago agertuz, Imotz eta Basaburuan, aitzitik, /c/ nagusituz.

18. Txistukarien saila, orokorrean ongi bereiztu arren, badira nahasketa sor daitkeen inguramendu zenbait, instrumental kasuan hain zuzen ere, iparralde eta hegoaldeko goinafarreran nagusi den ebakera, Basaburua nahiz Imotz eta Ultzamari dagozkie ebakera hau Izagirrek ere testigatzen du: *arrisketus geros*, *hartusgeros*, *erdaras*, *oketas*, *telefonos*, *oñes*, *beste eun betes*. Halarik ere, ez da sistematikoki egiten instrumental kasuan ere neutralizazio hau; sistemaren koloka erakus dezake kasu honetan baina beti ere txandaketak agertuz. Ikus Ultzamako z-ri buruz dioena A. Alonsok (1923: 58-64).

La z del valle de Ulzama aún presenta otro matiz interesante. Su articulación coincide con la que acabamos de describir, pero la lengua deshace antes la aproximación dental que la alveolar.

eta Pagolak (1989: V, 363):

(..) kokotza aurrera eramaten zuten hotsaren ebakera bukatu arte, Ultzamako bailaran eta Beunzan, aldiz, aurrerratu bai, baina ez zuten irauten bukatu arte, lehenago egiten bait zuten buelta bere posizioa, horra gure ustez, A. Alonsoren bi denboratako bereizketa.

Txistukarien sailean *esne* / *ezne* eta bestaldetik *esene* formak alternantzian daude, ahostun / ahoskabearen arteko zalantza dela eta (FHV, 280):

En la mayor parte de los dialectos, las sibilantes sonoras no son mas que las variantes de los fonemas /s/ y /s/, precisamente ante consonante sonora: *esne* ó *ezne*, que se puede pronunciar [eźne] o [ezne].

Txandakatze hau zeharo betetzen da Ultzaman, Anue eta Atezen haranetan, Etxaidek ere horrela testigatzen ditu (1989: 154). Banaketari dagokioenez: *esenea* (Imotz eta Beramendi) eta *esnea* (beste guztietan). Txistukaria tartekatzen zaie adibide hauei zenbaitetan: *Gutxis gora bera* (Eraso), *biñespin* (Larraitzar).

19. Afrikatuen sistema ugaritzera datoz sandhi fenomenoak; honako hauek dira aipagarriak: igurzariak beti afrikatzen dira hurrengo konts. ozenen ondoren: *z > tz / l, n, r*: *Zertzuena, partitzen tzuten, hiltzen, mentzion, nontzegon, beartziñuke*. Bestaldetik nahiko arrunta den afrikazioa sortzen da hurrengo inguruneetan: *Ez + z, tt > tx*: *bik etxun hoinbertze urte, etxugu*. Bizkaieraz antzeko fenomeno gertatzen dela adierazten du Azkuek (1923: 612) eta Lizarragarren katiximan ere 33.ean: *echaquines*.

Ultzameraz ere, Baztanen eta Elkanon bezala, txistukari afrikatua, hedatuago dagoen frikatuaren ordez eriden dugu, adierazkortasuna emateko agian: *guretsuak* 'padre y madre'.

20. Errotazismoa deritzan fenomeno Ultzama, Anue eta Atezen nagusitzen da, eta nahiz eta txandaketak ageri, fenomeno honi dagokion isoglosa nahiko tinkoa da: *bortz, ortzegune, bertze, ertze, bertzenaz eta ortzilleria* ditugu Ultzama, Anue eta Atezen alde batetik eta Basaburuan eta Imotzen: *bost, osteguna, beste, este* eta *ostirala*. Aipatu behar, honez gain, Atezen eta Ultzaman *rtz / rst*-ren arteko txandaketa: *borst* (Pagola 1989: V, 495). Anuen ere *-rtz / -rz, bortz, bertze* nahiz *borz, berze* idoro ditugu. Eremua galtzen ari den fenomeno dugu hau, indar handiagoa duen aldaera *-st* nagusituz; aipatutakoa hau argi testiga daiteke mugako herrietan, Muzkitzen adb., txandaketak idoro ditzakegu: *ertze* (= *este*) baina *beste, bost*.

Diakroniari begira, Bonaparteren katezismoan *mertchede* daukagu gaur *mesede* eta *fabore* entzuten delarik eremu osoan. Txandakatze honen lekukoak ere (Etxaide 1989) Etxalekurako *ortzillera* eta *ortzegune* testigatzen ditu, gaur egun *ostirala, ostegune* ditugun lekuan. *Hertsu / itxi* txandaketaz den bezainbatean, lehenengoa izango da nagusi eremu osoan Berueten ezik. Era berean, dardarkaria desagertuko da Imotz eta Basaburuan: *matxutxe* 'mora' eginez eta beste guztietan *martuxe*.

21. a. Dardarkarien sailari igaroz: bokal arteko *-r-* erlaxatua ebakitzera ohizko joeraz gain, dard. anitza / bakarraren arteko oposaketa ez da beti gordetzen: *sari* (= sarri) (Etx), *perexille*, beste batzuetan, /r/ ø: *berriz beis, beix*. (Etx.) edo txandakatzen da: *txistillue* eta *txirristillue* 'lazo'. Bestaldetik, *r*-ren ondoko atzk. *-ko* ozentzen da

Etxalekun: *borgoa* 'de ahi' ezin daiteke esan, hala ere, orokorra denik. G.naf. Elkanon ere testigatu zen (ik. Azkue 1923: 340).

b. Mailegu zaharretan, bokal protetikoa ezarketa ohikoa bada ere (*arropa*, *arrosariua*, *erroka*, *arroitu*, *arratoria*, *arrazuñe*. *erramue*, *errezatu*, *erregatu* etab.) berriagoetan ez da erregela hori gordetzen: *raza*, *rizatue*, *raroa*, *remolkatu*, *radioa*.

c. Aditz partizipioetako *-ra-* artizkia eliditzen da Ultzaman, Anuen eta Atezen: *ebazi* (= irabazi), *etzarri* (= iratzarri), *eman* (= eraman), *galazi* (= galerazi). Etxalekuek Mendebalderago, hizketa arinean sabaikarizazioa suertatzen da, bokal arteko *-r-*ren galketaren ondoren: [jabasi], [jacari], [jaman].

C) IZENAREN MORFOLOGIA

1. Azpimarragarria da bokal guztiekin bukatutako lexemetan *-a* mugatzailea eransterakoan sortzen diren asimilazioak; banan bana aztertuko ditugu. Aipatutako asimilazio hauek absolutoa, ergatibo eta inesibo singularrean ezezik, deklinabide singularreko bestelako kasuetan betetzen dela ematen du (leku-denborazko besteeetan, partitiboan eta prolatiboan izan ezik, jakina).

a. *a + a > a*: Oro har inolako disimilaziorik ez da sortzen: *Arreba*, *alaba* (sing.). *arrebak*, *alabak* (pl.) Imotz, Ultzama eta Basaburuako errealizazio gehienak berdinak dira, ez da orokorrean ezberdintasun diatopikorik sumatzen. Hala ere Basaburuako zenbait herritan (Arraras, Beruete, Goldaratz) analogiaren ondorioz, honelako aldaerak aurki daitezke; beti ere aldaera fakultatiboak kontsideratuko ditugu, batzuk nahiz besteak agertzen direlako: *Kozinerii*, *hospitalii*, *osasanii*, *pastillik eta kartik*. Aurrean esan bezala, forma hauek Basaburuakoak dira bereziki eta analogiaren bidez sortuak.

b. *e + a > ja*: Sing.: [lúsja], [sémja] [eskarácja], [úrtja] eta pl. [lúsjak], [sémjak], [úrtjak], [eskarácjak]. Honako hau da *e+a > ea > ia > ja* bilakabidea dugu Ultzama, Atez eta Anuen; azentua azken aurreko silaban ezartzen da, goranzko diptongoa eginez: [ja]. Azpimarratu behar dira honako salbuespen hauek: Konts. sabaikaria+*e+a* dugun inguruneetan, asimilaketa gertatzen da eta honen ondorioz honako errealizazio hauek ditugu: *itxa*, *kotxa*, *illa*, *itta*, *kisuskilla*.

Etxalekun (Imotz), ordea, azentua azken silabara pasatzen da, goranzko dipt. deseginez: *i-txe-á*; *fe-de-á*; *se-me-ák*. Azkenik, Basaburuan, (Goldaratz, Beruete, Itxaso, Arraras) bilakaera urrunago joan da, asimilaketan pauso bat aurreratuz eta honelako formak izanik: *ea > ia > ii*; *eak > iak > iek > ik*. Sing. eta pl.: *jendii*, *jendik*; *itxii*, *itxik*; *fedii*, *fedik*; *haizii*, *haizik*. Era mugagabearen ere, forma mugatuaren analogiaz *-i-z* bukatzen dira askotan hauxe eginez: *Semi asko*, *jendi asko*.

c. *i + a > íe*: sing. eta pl: *ogíe*, *ogíek*; *argíe*, *argíek*; *belarríe*, *belarríek*; *garíe*, *garíek* Ultzama, eta Anuen, goiko bokalez *-i* edo *-u* amaitutakoetan, azentua goiko bokalean ezartzen da hiato argia suertatuz. Izagirrek ere testigatzen du: *azaríe*, *baserríe*, *egaztíe*, *errotaríe*, *begíek*, *alubíek*. Beuntzan (Atezen), aldiz, harmonizazioa ez da hain sistematikoki egiten eta txandaketak idoroko ditugu: *berria*, *ogia*, baina *egurie*. Transizioa Imotzen (Etxaleku, Eraso) hasten da, sing. aurreko eskemari lotuz baina plurallean asimilazioa sortuz: *Ogie*, *argie*, *gorostie* baina *ogiik*, *argiik* eta *gorostiik*. Azkenik,

Basaburuko herrietan asimilaketa burutzen da eta bai sing. eta plur. ere: sing. *-ii* eta pl. *-ik* izango ditugu: *obii, obik; argii, argik; koostii, koostik*.

Honainokoa laburbilduz sing. eta pl.:

Ultzama	-íe	-íek
Atez	-íe, ia.	-íek, iak
Etxaleku	-ie	-ik
Basaburua	-ii	-ik

d. *o + a* wa: Sing. eta plu.: [*Bésua, béswak*], [*ágwa, ágwak*]; *oa / ua* dira errealtzio arruntenak eremu osoan. Ultzaman goranzko diptongoa [*wa*] egiteko joera nabarmena da azentu paroxitonoa nagusia izanik; Izagirrerren azterketan ere ez dago *oa*-n bukatzen den talderik: *búrkua, óllua, élsua, gaztañóndua, exkillósua*.

e. *u + a*: Goiko bokal honekin, *i + a*-rekin suertatzen diren aldaera berberak ditugu Ultzaman: Sing. eta plu.: *eskúe, eskúek; burúe, burúek; negúe, negúek*. Ultzamako goiko bokalek *+a*, hurrengo egitura hau mantentzen dutela esan daiteke: 1. Armonia bokalikoa. 2. Azentua goiko bokalean ezaririk, diptongoa desegiten da, paradigmantikotasuna suertatuz sing., plur. eta inesiboan. Bestaldetik *i*-ren kasuan esandakoak baliogarriak dira batez ere, *u* kasurako, berdintsuak gertatu izan dira bai gertaerak eta egon diren alternantziak

Etxalekun, aitzitik, pluralean asimilazioa suertatzen da: *uak > uek > uk; eskue, burue* (sing.) baina *eskuk, buruk* (pl.). Basaburuan asimilazioa singularrean eta pluralean suertatzen da: *eskuu, buruu* eta *eskuk, buruk*.

Argi dago, Basaburuko aldaki hauek eta Larraunekoak antzekoak direla (Inza 1927: 97-105), hurrunago joanez Goierrin erabiltzen direnek ere asimilaketa berdinak jasaten dute (ik. Azkue 1927: 22-23); geminazio mota hau azpimarragarria eta esanguratsua suertatzen da, zenbat eta mendebalderago gero eta usuago agertuko zaizkigulako forma geminatu hauek. Hain zuzen ere izenaren morfologiari dagokionez Ultzama, Anue eta Atezko formak zeharo urruntzen dira Basaburukoetatik, Imotzekoek bien ezaugarriak konpartitzen dituztelarik. Izenaren morfologia izango da, beste ezaugarri batzuen artean, Basaburua eta Larraungoaren arteko euskarari buruz kidetasunak azpimarratzera bultzatuko gaituena.

2. Deklinabideari dagokionez, lehenengo eta behin azpimarratu behar gaur egun mugagabea eta mugatuen arteko oposaketa ez dela egiten orokorrean, beraz, batzuetan mug. singularraren paradigmarekin bat eginez eta beste batzuetan mug. pluralarekin. Beste aldetik mugat. sing. eta pluralaren arteko sinkretismoa suertatzen da kasu batzuetan ere, baina guzti hau kasuz kasu aztertuko dugu.

3. Ergatibo kasuan honako hauek idoro daitezke: *-ak* dugu sing. eta pluralentzako bukaera eremu osorako harmonia bokalikoa deritzana egiten ez den inguruetan (*a > e / ___ i, u*), hots: *a, e, o* bokalez amaitutakoetan edo kontsonantearen aurreko bokala goikoa ez denetan. Adb: *Herriko batzarre egin zuten bezinoak. -Hori paratu zuten gizonak. -Ek*, bukaera izango dugu harmonia egiten den inguruetan (sing. eta pl.) (Ultzama, Atez eta Muzkizen): *Ardiek in du* (sing.), *ardiek in dute* (pl.).

-Ik eta -uk Basaburuan, -i eta -u bokalez amaitutakoetan: *Ardik in do. Ardik in dote*, hasieran mugatzailearen aipatutako asimilazioa kasu honetara hedatu delarik.

4. Genitiboa. Ultzaman aztertu denaren arabera, inolako ezberdintasunik ez da egiten sing. mugag. eta pluralaren artean. -An da sing. zein pl. erabiltzen den bukaera, -i eta -u bukatutako lexemetan -en izanik: -*Neskakoan illa politte da* (sing.) -*Ardien banka bat* (sing.). -*Neskakoan illak dire propiek* (pl.). -*Ardien bankak luziek dire* (pl.).

Izagirre eta Asteteren katezismoan (Lizasokoa) konfirmatzen da esandako hau: *Humian linbua, justuan limbua, condenatuen infernue, guretsuan izenac* Asteteren beste katezismoan (1960koan), ordea, genitibo guztiak zuzenduta agertzen dira -aren / -en (sing. eta pl.) ezberdinduz: *Jaungoicoaren Ama, becatarien gatic, ceruaren eta lurraren creazalian baiten, illen ertetic*. Bonapartek agindutakoaren eta honen arteko desberdintasun bat honako hau da hain zuzen ere. Argi dago hauek ez direla hemengo formak.

5. Galdetzaileei dagokienez Ultzaman: *Norena, noreki, zerena* ditugun bitartean, Basaburuan: *noona, nooken, zeena* ditugu, bokal arteko /r/ zeharo frikatibatuz eta asimilazioa sortu delarik.

6. Datiboa -ai daukagu -a, -e, -o bukatutako lexemetan eta -ei, -i eta -u-koentzat: *Gizonai man diot. Gizonai man diotet*. Baina: *Lurrei, buruei*. NOR galdetzailean: *Nori, nore eta norei* testigatzen dira. Kontsonantez bukatutako silaba baten gainean beti $\emptyset > e / C \_$: *Īnorei, batei, zeñei, norei, horrei, karmenei, horrei*.

7. Soziatibo kasuan -ki, -n gabeko forma, da nagusien Ultzama, Atez eta Muzkitzen, nahiz gaur egun alternantzia zenbait jasan, batez ere Anue haranean (Olague, Etulain) jatorrizko forma da ia eskuarki erabiltzen dena, Bonaparteren katezismoan horrela testigatzen delarik ere: *zurequi, arrequi*. Imozen eta Basaburuan -kin agertzen da garbi.

8. Destinatiboa: -tzat / -dako. Genitiboaren gainean eraikitako destinatiborako bi forma hauek erabiltzen dira, bien arteko isoglosa ibar hauetan kokatzen den arren zaila da zehaztea non eta egokiago da ene iduriz maiztasunez mintzatzea. Ultzama, Anue, Imotz eta Atez -dako formari eusten diote gehien bat, baina -tzat forma ere Bonaparteren katezismoan testigatzen da: *zuretzat*. Basaburuan, Arrarasen eta Berueten -tzat da nagusien, inoiz -dako ere agertuz. Transiziogunean gaudela ematen du: maiztasunek argi adierazten dute banaketa.

9. Partitiboa: -(r)ik. Kontsonantearen gainean doanean txandaketak kausitzen dira, batzuetan -e tartekatzen delarik eta bestetan -ik morfema soilik erantsiz: *Eztago lanik, gizonik* baina bestetan *laneik, hitzeik*. Erabilerari dagokionez, indar enfatikoa emateko: *Gazteik basi nitzen lanian, jeiki bear zutela oso goizik*.

10. Instrumental kasuan -z izenetan: *Nere kulpez*, eta izenordeetan -taz, -tez; *Nitez, hoketaz*.

11. Adlatiboa. -(r)a darabiltzate -a, -e eta -o-n bukatutako lexemek, -u eta -i-z egiten dutenek, ordea, -re armoniaren ondorioz. *Auzera, Lizesora, Urruzolara* baina: *Eltzaburu(r)e, Etxaleku(r)e, herrire, iturrire*. Kontsonantez bukatutakoetan banaketa hau mantentzen da: *Arraitze, Iruzitze, Muzkitze, Dreindiñe*, baina *Larrainzarra, Gorrontza, Bartzelona eta Burgosa*. Mugagabeen -tera dugu harmonia bokalikokoaren ondorioz: *Zein lekutera daye gizon hori? Zenbat modutera?*

12. Ablatiboa. Isoglosa batek zatikatzen du gure eremua morfema honi dagokionez *-tik* / *-tiken*. Inesiboaren marka hau adlatibokoari erantsita agertzen hasten da Muzkitzen; *goaindiken* eta Basabururaino hedatzen da adib.: *Beunzetiken*, *zeatiken*, *haingatikén*. Ultzama, Anue eta Atezen ez dago *-tiken* formaren arrastorik. Esan behar segmentu hau ez zaiola partitibo kasuari eransten, baina bai ordea motibatiboari, beraz *etxerikan* eta horrelakoak ez ditugu hemengotzat joko, bai ordea motibatiboa, kausala eta adl. bizidun eta bizigabe: *Haingatikén*, *zegatikén*, *nigandikén*, *sorotikén*.

Mugag. batzuetan singularrekin eta bestetan pluralarekin sinkretismoan agertzen dira: *-ta(t)ik*: izango da pl.-aren morfema: *Zein zeruetaik*, *alorretaik*, eta pl. *Soroetaik*, *itxetaik heldu naiz*. Baina *Zein lekutik mintzetzen zara?* entzun daiteke. Bizidunetan *-gandik* eta *aldetik* darabiltzate gaur: *Okakatui torri naiz medikuengandik*, *medikuen aldetik* (Beunza). Bestaldetik *-ti* atzizk. darabiltzate adib. hauetan: *goiti*, *beiti*.

13. Inesiboa. Aurrean esan bezala, *-a* mugatzailea eranstea gertatzen diren asimilazio berberak balio dute singularrerako. Bizidunetarako *-baiten*, *-n* dira ohizkoenak: *-Dauke konfiantza paratuik gizonetan* (pl.), *gizonian* (sing.). *-Jaingoikuan baiten*.

14. Norabide zuzeneko adlatiborako *aldera* posposizioa erabiltzen da forma bakartzat, *-rantz* eta *-runtz* baztertuz. Zenbaitetan ordea, *-ta* agertzen da forma fosilduetan edo: *harata ta honata* (Anue) eta *harara*, *-ra* atzk., birritan ezarriz.

15. Posposizioen alorrean *artio* dugu U, Atez, Anuen, eta *arte* Basaburuan eta Imozen. Noizbehinka *-artio* eta *-aino* elkarrekin erabiliz: *Ill artañooco denbora gucien* (Astete). Hurrengo hauek ere usu erabiltzen dira:

- z *__landara, kanpora*: *Bada hontaz landara? herrikoaz kanpora*
- en *__gainean*: *holako gauzen gainean mintzetu.*
- ø *__eske*: *obik eske joan.*

16. Erakusleen sailean azpimarratzekoa da abs. sing. 3. p. *bore* eta pl.: *hok*, *bokek-hoik*, *baik* eta *berak*. Pluralaren 1. gradurako: *hok*, *hoken*, *hokendako*, *hoketara*, *hoketan*, *hoketaik*, *hoketaz...* Itxaso eta Arrarasen leku-denborazkoetan hasten da *-k-* hori galtzen, eta honen ondorioz, *hotan*, *hota(r)a*, *hotako*. Leku-denborazkoak ezik, beste kasu guztietan 3. graduko erakusleak, dardarkari anitzarekin egiten dira: *harren*, *harreki*, *harrendako*. Azpimarratu behar, halaber ergatibo sing. eta abs. pl. sinkretismoa: *hok* nahiz *bokek* erabiliz: *Pastel bokek / hok gizonandako dire*. *Hok asko dauzkite* eta *Hokek daukete bakerie*.

17. Izenordain mugagabeen sailean, *-bait* ere dugu egitura arruntena: *zerbait ere in biauxu* eta *norbait ere* ageriko da maizen, beste aldetik *zerbait* determinante gisa erabiltzen da Ultzama eta Atezen: *Tanta zerbait bota da* eta *Zerbait gise in du dirue*.

Izenordain intentsiboak: aldaerak dauden arren hauek dira ohizkoenak: 1. *-nik* *neonek / negonek*, 2. *-zuk* *zeorrek / zegorrek*, 3. *-berak*, 1. *-guk* *gerokek / ge(r)ok / guk* *geok*, 2. *-zuek* *zeok / zuek* *zeoyek*, 3. *-berek / beak*. *-g-* bokal artekoa mantentzen dutenak (*negonek*, *zegorrek*) Ultzama eta Atezko formak dira. Ultzaman pl. 1. pertsonaren forma: *gure*, txandakatzen da *geren* formarekin.

18. Adberbioez den bezainbatean, *asko* / *aunditz*, *agitx*, *anitz* isoglosak nabarmen-

ki zatikatzen du eremua: *aunditz*, *agitz*, *anitz eta azkar* dira Atez, Anue eta Ultzaman darabiltzatenak: *Itxonek baittu leioak azkar*. Muzkitzen —mugako herria—: *asko* eta *aunditz* idoroko dugu. Harrigarria bada ere Ultzaman, Gerendiainen *asko* erabiltzen du hiztun batek (inguruko enragina agian) eta azkenik Hegoalderago joanez Basaburuan eta Imotzeko beste herrietan *asko* da nagusi.

Lekuzko adberbioei buruz gaur egun *aurre*, *atze* / *altzine*, *gibel*-en arteko txandaketak topa daitezke Ultzama, Anue eta Atezen. Bigarrenak hango jatorrizkoak eta hedatuagoak egon arren, *aurre* eta *atze* ager daitezke egun, beraz eragin handia izan dute hegoaldeko adberbioek eta honenbestez aldaketa jasaten ari dira. Imotzen eta Basaburuan *aurre* eta *atze* dira nagusi; azpimarratu behar da herri hauekin duten ezberdintasunez mintzatzean honako bi lexema hauek aipatzen dituztela Ultzama alde batetik eta bestetik Imotz eta Basaburua berezteko.

Aipatu bederen arruntak diren beste batzuk: *geroztik* (beraz), *aurki* (laister, ia seguru), *sarri* (laster), *gaurgeroz* (jadanik), *laurdenegu* (orain hiru egun), *etzidamu* (hemendik hiru egunetara), *polliki* (nahiko ongi), *Ondarrako* (azkeneko), *sobra* (gehiegi), *ja* (ezer), *hobenen* (agian), *aparta* (urruti), *arrunt* (oso), *aski* (nahiko), *barreanean* (barruan), *majiña* (nahiko).

19. Adjektiboaren berdintasunezko graduatzailea, *-ago ez*, *-agokoa* baizik erabiliko dute eremu osoan: Adb. *Ni baino haundiagokoa*.

20. Zenbatzaileei bagagozkie, *bi* zenb. bakarrik doanean *bide* aldakia hartu ohi du Ultzaman eta Atezen, Imotz eta Basaburuak *bi*-ri eutsiz. Aitzitik, eremu osoan erabiltzen dira *tan* atzizkiak eraikitako *ogei*-ren konposatuak: *hiruetan ogei*, *lauetan ogei*...

D) ADITZAREN MORFOLOGIA

1. *Edun aditzean *-u-* dugu ohizko erroa eremu guztian Basaburuan ezik. Haran honetan, (Arraras, Beruete) *dot*, *dozo*, *do*, *dok* / *n* formak txandaketan agertzen dira *-u-* errokoekin batera. Sing. 2. p. *y-* hartzen du eremu osoan: *egoten yuen*, *yaiz*. Bestaldetik *ue* > *u* suertatu da Basaburuan: *nun*, *zun*, *ziñun* beste eremuan mantendu delarik: *zuen*, *nuen* etab.

2. Erdi aldean sorturiko ezaugarria, alegia, partizipio analogikoak egitearena eremu osora hedatzen da: *izendu*, *egondu*, *bizittu*, *atzendu*, *jakindu*. Analogiaren bidez sortuta dirudi Berueteke hau ere; *illo* (*ibili-do*). Beste aditzetan *-ta-*, *-zta-* artizkia eraman ohi dute aditz partizipioek: *siñistatu*, *doblaztatu* ('doblar'), *mantendatu* ('mantener').

3. Ekialdeko euskalkietan ohi denez, aditz oina erabiltzen da agintera eta subjuntiboazko adizkietan: *hurbil zatte*, *konta zairezu*.

4. *Joan* aditz sintetikoak, poliformismo handia erakusten badu ere, esan daiteke goinafarrerak duen ezaugarria konpartitzen duela *-i-* tartekatzearena: *nuaye*, *nuaye*, *ziduayen*, *ni(n)duayen*, *guaye*. Azpimarragarria deritzogu *Ekarri* ad. sintek. aipatzeari: *dakarrat*, *dakarrazu*, etab. *Etorri* ad. sintetikoa *heldu* forma perifrastikoz ordezkatu izan da: *heldu naiz*.

5. Partizipioetan *-rik* dugu ohizko forma: *aspertuik*, *atsandituik* (*arnas estua*), *illik*, *iñik*.

6. *-Tuko / -Tiko*. *-Tu* erako partizipioek etorkizunezko formetan *-tiko* egiten dute Ultzama, Anue eta Atezen: *gelditiko, kontestatiko, oroitiko, gelditiko, sartiko, akonpañatiko*. *Partizipioa (-tu) + behar > -ti + iar*, nahiz hau ez izan aurrekoa bezain entzuna, forma hauek ohikoak dira: *Pagatiauten (pagatu behar dute)*. *Zer egunek pasiaittuzun (pasatu behar dituzun)*. *Ez duzu pagatiar*. *Zer hoteletan gelditiauzun*.

7. Ahostunen aldeko neutralizazioa ez da burutzen *-n* batez bukatzen duten partizipioei *-ko* morfema geroaldikoa eranstea; *erranko, inko, edanko, egonko, jakinko*. (Ultzamako ezaugarria da hau eta ez oso usu erabilia, ondoren azaltzen duguna maizago entzuten baita); *-en* geroaldiko morfema eranstea ordea: *errain, izein, edain, egoin eta iñen, jakiñen* bezalako formak ematen ditu.

8. *Edun aditzaren orainaldiko pluralezko bigarren pertsonaren morfema ekialdeko euskalkietan bezala forma palatalizatua, *-zie*, da nagusi: Ultzama osoan Atez, Anue eta Muzkizen: *dakizie, duzie, daukezie, diozie, nizien*. Aitzitik, Basaburua eta Imotzeko besteetan: *-zte: dakizte, duzte, daukezte, diozte, nizten*.

9. N-N-N eta Nork-en pluralgilea den bezainbatean *-tt-* dugu Ultzaman aditz iragankorretan; *tut, ttirete, nittizien, zittion*. Basaburuan eta Imotzen *-tt-* eta *-zki-*, biak erabiltzen direlarik. (Inza, 1920) ere hau baieztatzeraz dator. N-N-N-ekin segituz NORI-ren 1. pertsonaren morfema *-re* izanik: *direk, direzu, direte, dire* izango ditugu Ultzama eta Atezen. Basaburuan eta Imotzen, aitzitik, frikazio eta asimilazioaren ondorioz: *deete, deezo, deezte, deete*. N-N sailean *zaide / zaire* eta *zaizkide / zaizkire* Ultzaman eta Atezen. Imotz eta Basaburuan *zaye / zaizke*. Pluralezko 3. perts. *-ote* morfema eremu osoan: *zayote, zioten, diote*.

Laburbilduz hauek dira NORI-ren morfemak: 1. *-re*, 2. *-k / n*, 3. *-o*, 1. *-gu*, 2. *-zu*, 2. *-zie, -zte*, 3. *-ote*.

10. Goinafarreraren bereizgarritasuna da NOR-NORI lehenaldian *-ki* morfemaz eraikitzea, gure eremuan honako herri hauetan: Muzkitz, Eraso, Atez, Egozkue, Latasa, Eugi, Beorburu, Usetxi eta Sakanako herri askotan ere. Hau da, aldakiak salbu, paradigma *zaikiden, zaikiken / ñen, zaikion, zaikigun, zaikizun, zaikizien, zaikioten*. Azpimarratu behar da sistema honetako 3. perts. bakarrik jokatzen direla, Bonaparteren katezismoan *natzaizu* eta horrelakoak agertzen badira ere.

11. NORK-NOR sistema zeharo desagertua dagoela baieztatu daiteke eta N-N-N-eko formez ordezkatua. *Ikusi dizut, maite dire...*, honetaz mintzo zaigu Yrizar (1981a: II, 209):

Emilio Linzoain.. (Imoz, Berasain, Beunza) pone de relieve el empleo del complemento indirecto en casos en los que correspondería el complemento directo: *dee, dire*, cuando lo correcto sería *nau*. Así, el informante de Múzquiz le manifestó que había conocido las formas de *dire*, cuando lo correcto sería *nau* y que había conocido las formas de tipo *nau*, pero que cuando él era pequeño, en Múzquiz únicamente se utilizaban las formas de tipo *dee*.

Informatzaileen urteen arabera, mende hasieran gertatu zela galera hori ondorioztatu dezakegu. Halarik ere, zenbaitetan forma fosilduetan edo Arrarasen eta Berueten *maite zaittot, joko haut* eta horrelakoak testigatzen dira.

12. Ahaleraren sailean, Basaburuan, Ultzaman eta Anuen *-ke* morfemaren erabi-

lera pleonastikoa egiten da, pl. lehenengo hiru pertsonetan: *dezakeguke, dezakezuke, dezakezieke*. Erabilera hauekin txandakatuz baina eremu berberean, hasierako *de-* > $\emptyset$ ahaleran eta aginteran ere: *zaket, zakeguke, zakezieke...* (Muzkitz, Olague), *in zatela, busti zala...* Haez gain erabilera perifrastikoa egitean *-ten* eransten zaio aditz nagusiari orainaldia egiteko: *iten al zuen, torri al zen*.

Pluralgilea ezartzerakoan, txistukaria txetxekaria bihurtzen da *i* > $\emptyset$: *txaket, detxaket, detxakezu, atra txan, kar txazu*.

13. Aditz sintetiko hauen (*jakin, egon, ibili, eduki*) lehenaldiko morfema *-a-* izan ohi da eremu osoan: *zakin, nakien, zakiten, zagon, zazken, zabilen, zauzken, zauden*.

14. Aspektu burutugabeko edo geroaldiko morfema duten aditzek; *-tzen, -ten, -en* + *edun ad. laguntzailearen orainaldiko formak, *-n* > $\emptyset$, *-d* > $\emptyset$ ondoren, eta *eu* > *au* honakoak sortu ohi ditu: *hartzen dugu* > *hartzaugu*; *galdetzen dut* > *galdetzaut*; *eman egiten dute* > *man ittaute*; *ezagutzen dut* > *zautzaut*; *eginen dute* > *iñaute*; *esperatzen dugularik* > *esperatzauguleik*.

15. Aditz sail honekin bukatzeko aipatu, halaber, *jostatu* eta *mintzatu* aditzak iragaingaitzak direla: *jostatzen gara, mintzatzen naiz*. Beste aldetik Ultzama, Atez eta Anue osoan, ñabardura semantiko honi aipagarri deritzot: *eman* 'llevar', eta *man* 'dar'.

E) JOSKERA

Honako hauek dira sail honetan aipa daitezkeen ezaugarri nabarmenenak:

1. *Uste* aditzaz egindako konpletiboek *-n* morfema daramate adtz. laguntzailean Atez eta Ultzaman. Eremuari dagokioenez Etxalekutik mendebalderago *-la* testigatzen da, Ekialdetik Anuen ere *-la* darabiltzate. Isoglosaren kokapena, beraz, argi dago non ezar daitezkeen. Hona hemen forma honen erabilera: *Nik uste torko den agudo, nik uste inen duen, nik uste denak ibili dezaketen kotxa*.

2. *Bait-* Ekialdeko euskalki orenen sintaxi bereizgarria erabiltzen da eskuarki kausazko esaldietan, *-lako*z sahiestu gabe: Bonaparteren katezismoan: "*Ill eztaiquelacoz*."

3. *-laik, -nean, -nen* biak testigatzen dira denborazko esaldietan, lehenengoa maizago erabiltzen den arren: *Oyanera joaten naizelaik hartiko ttut zizek*.

4. Azpimarragarria deritzogu *Ezin* + ad. nag. + ad. lag. egitura ohizkoari aztertutako eremu osoan: *Ezin iyen nuen. Ezin goratu nuen*.

5. Osagarri zuzena genitiboan *-en* testigatzen da adizki jokatugabea duten perpaus txertatuetan. Egitura hau desagertzeaz badago ere, Ultzamako bati entzundakoa da hurrengo hau: *Joan nitze behi baten eroatera*, baina orokorrean esan daiteke ez dela jadanik erabiltzen. Lizasoko Bonaparteren katezismoan ere alternantzia aurkitzea ez da zaila *-en* eta $\emptyset$ formak: *Illen ta bicien juzguetzera; cer in biar du becartiuc gabe arren errecibitzeco?* baina *Anime sanduec atratzera*.

6 *Utzi* eta *eman* ad. *-tzera* nominalizazio eskatzen du; *Ez utzi tentacuan erortzera. Gosiak dagonai yatera matia. Mantzozu bior borrei yatera. Utzi nai duna ittera. Eztiote uzten atratzera*. Etxalekun eta Basaburuan, aitzitik, *-tea* agertuko da.

7. *Excepto* gaztelaniarena adierazteko "X ez bertziak" egituraz baliatzen dira eremu osoan: *Denok joan ziren ni ez bertziak. Denak ai dire fabriken, ni ez bertzeak*.

8. *Nola zaio* + *Datibo* da egitura erabiliena gaztelaniaren "Como se llama"-ren

ordekoa: *Nola zaio neskako borrei. Nola zaio harri barrei?* Hegoalderago joanez (Erason) honako hau testigatuko dugu, *Nola zaio + izena: Nola zaio izena neskako borrei?* eta Goldaratzen, azkenik *Nola du izena neskako borrek.*

9. Esaldi kontsekutiboetan, ez da morfema markarik jartzen: *Hain handia zen, etzen kabitzen kotxe barnean. Hainbertze estudiatzen zun, erotu in zen.*

10. Honako egiturak denborazko (-n bitartean) eta baldintzazko kutsua dauka *Non ta ...* egituraz eraikitako hau: *-Non ta zuk itten direzun lanak, ni joain naiz* (= zuk egiten didazun bitartean edo zuk egiten badidazu).

4. Ondorioak eta azken oharrak

Ultzamera deritzan azpieuskalkiaren ezaugarri nabarmenenak soilik aztertu ondoren —lexikoa eta azentua ez baitira ukitu— atal honetan eta laburpen gisa emango ditugu elkarren artean dituzten ezaugarri amankomunak eta bereizgarriak. Hasieran esan bezala, berezko ultzamera, hurrengo haran hauetan mintzo da: Ultzama, Atez eta Anue. Ultzama esaten dugunean, beraz, hiru haran geografiko hauek barne daude. Hauen artean ezberdintasun diatopiko gutxi baitaude, eremu nahiko trinkoa osatuz. Imotz haranean, Muzkitz herria izango da oro har beste hauen ezaugarri gehienak konpartitzen dituen, zenbaitetan transizioarena izanik ere.

Oskotz eta Imotzeko beste herriak, hala nola Basaburua ere aldenduko dira, lerro nagusietan, behintzat, aipatutako parametro hauetatik. Esan behar, hala ere, Basaburua eta Imotzek ez dutela eremu trinkoa osatzen. Imotzen barruan, Goldaratz herria hurbilduko da Basaburuko hizketara, eta Muzkitz, aipatu bezala, Ultzamakora. Baina orokorrean, Imotzeko hizkerak, Basaburua, eta Ultzamakoaren artean zubi gisa egingo du, bi hauek izanik ertzerakoak eta ezberdinenak.

Elkar ulermenari bagaiozko, alde bateko nahiz besteko hiztunak dira distantzia linguistikoaren jabe; esan daiteke orokorrean, Ultzamatik Basaburura dagoen distantzia handiagoa dela, alderantziz baino. Basaburuko hizketak ulertzeko arazo gehiago aurkezten baitizkie Ultzamakoei, elisio ugaritasuna izanik, besteak beste, elkar ulertzeko oztopatzen dien arrazoi nabarmenena.

Hurrengo lerroetan, eskematikoki, laburtuko ditugu, eremu honen barruan idoro ditugun ezberdintasun nabarmenenak. Ikusten denez isoglosa andanak bereizten ditu bi eremu hauek, baina hauen ponderazioa beharrezkoa litzaiguke hizketa ezberdinaz ari garen edo ez zehazteko; ez da hau oraingo helburua izango, beraz, oraingoz deskribapena besterik ez dugu egingo.

Aurrean aipatutako guztiak iradokitzen du goi-naf. barruan, markatu gabe dagoen Ekialde, Mendebaldearen arteko zatiketa edo muga, era berean Goinafarrera Iparraldekoa eta Hegoaldekoaren artekoa ez litzatekeela hain tinkoa izango, gure azterketen arabera kiderasun nahiko aurkitu baitira.

Laburpen gisa, taula honetan emango ditut haran hauek ezberdintzen dituzten ezaugarri nabarmenenak. Moltzo batean jarri dira Ultzama, Atez eta Anue, aipatutako adibideetan ezaugarri berberak konpartitzen dituztelako. Bi aukera dagoenatan, lehenengoa izatekotan (+) batez seinalatuko da, biak izatekotan (+/-) bidez markatuko da.

	BASABURUA	IMOTZ	ULTZAMA, ATEZ, ANUE
1. Sinkopa	-	-	+
2. Aferesis	-	-	+
3. B. harmonia	+/-	+	+
4. <i>Erran / esan</i>	-	-	+
5. *J: y/x	+/-	+/-	+
6. U > o, i > e	+	-	-
7. <i>Bertzel beste</i>	-	-	+
8. -Ki/ -Kin	-	-	+
9. -Tik / -Tiken	+/-	+/-	+
10. -Dako / -Tzat	+/-	+/-	+
11. -Tiko / -Tuko	-	-	+
12. <i>Jakin, erran</i>	-	-	+
13. -Zie / -zte	-	-	+
14. -Ke ahaleran	+	-	+
15. <i>Ezin + Ad. Nag. + Lag.</i>	+	+	+
16. Pl. Morf.: tt / zki	+/-	+/-	+
17. -Larik / -nean	+/-	+/-	+
18. <i>Guti, gutti / gutxi</i>	-	-	+
19. <i>Asko / aunitz</i>	+	+	-
20. <i>Uste_____n</i>	-	-	+
21. <i>Utzi_____tzera</i>	-	-	+
22. Osag. zuzena genit.	-	-	+/-

Laburdurak

G. Naf. = Goi nafarrera.

Ar. = Arrarats.

Bas. = Basaburua.

Ber. = Beruete.

Beram. = Beramendi.

Etx. = Etxaleku.

Gold. = Goldaratz.

Itx. = Itxaso.

Lar. = Larraintzar.

U. = Ultzama.

Bibliografia

Alonso, A., 1923, "Consonantes de timbre sibilante en el dialecto vasco baztanés". 3º Congreso de Estudios Vascos. San Sebastián 58-64.

Astete, G., *Catecismo de Astete añadido por Luarca, traducido al dialecto vulgar de Lizaso (Ultzama), por Don Pedro Tornaria, profesor de Instrucción Primaria, de Iraizoz*. ADN m/s B-67. Echeagarayren katalogoan 64.a.

———, *Cristau Doctriñe Aita Gaspar Astetec erdaraz escriptue eta Ultzamaco Apezac Balle ontan yarduquitzen den usquerara biurtue*. 1906. Iruñea.

———, *Doctrina Christianaren declaracioa. Doctrina cristiana en vascuence, dialecto de Olagüe (del Abad de Aria)*. ADN m/s B-29 Echeagarayren katalogoan 63.a.

Azkue, R. M., 1919, "Fonética vasca". 1.er Congreso de Estudios vascos, Bilbao, 556-580.

———, 1923, *Morfología vasca*, Berrargitalpena, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969, 3 lib.

Bonaparte, L. L., 1881a, "Declinación vascongada de Lizaso" *Euskara* IV, 67.

- , 1881b, "Orreaga. versión al dialecto vulgar de Auza, Valle de Ulzama, por D. Vicente Lazcoz, reducida a las permutaciones regulares de Lizaso". *Euskara* IV, 68-81.
- , 1881c, "Observación sobre la ley de la afinidad de vocales en el vascuence de Lizaso (Valle de Ulzama)". *Euskara* IV, 65.
- Echaide, A., 1984, *Erizkizundi Irukoitza (Euskara 1925)*, Iker-3, Euskaltzaindia. Bilbo
- , 1989, *El euskera en Navarra (1965-1967)*. Eusko Ikaskuntza. San Sebastián.
- Elgoibar et alii, 1987, *Euskararen galeria Nafarroan (1587-1984)*. Pamiela. Iruñea.
- Gaminde, I., 1985, *Aditza Ipar goinafarreraz*. III Tomoa. Udako Euskal Unibertsitatea. Iruñea.
- , 1990, "Nafarroako barietate batzuetako perpaus denborazkoetz" *FLV*.
- Gavel, H., 1920, *Eléments de Phonétique Basque (=RIEV XII)*. 2. arg. LGEV, Bilbao, 1976.
- González Echegaray, C. 1984, "Catálogo de los manuscritos reunidos por el príncipe Luis Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco", *Euskera* XXIX-1, 23-184. Bigarren arg.; Bilbo, 1989.
- Intza, D., 1920, "Larraun eta bere euskalkia", *Euskera* II, 91-106.
- Irigaray, A. 1974, *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*. Colección Diario de Navarra.
- Izagirre, K., 1966, "Uztamako euskeraren gai batzuk", *BAP* XXII, 403-467.
- Lan taldea, 1983, *Euskal dialektologiaren hastapenak*. Udako Euskal Unibertsitatea. Iruñea.
- Mitxelena, K., 1972a, "A note on Old Labourdin Accentuation" *ASJU*, 7.
- , 1972b, *Zenbait hitzaldi*. Bilbo.
- , 1976, "Acentuación alto-navarra" *FLV* 23, 147-62.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*. San Sebastián: Diputación de Guipúzcoa.
- , 1988 (1964), "Sobre el pasado de la lengua vasca" in *Sobre Historia de la lengua vasca*. Anejos de *ASJU*. Donostia.
- Moutard, N., 1975, "Etude phonologique sur les Dialectes Basques" *FLV* VII, 141-189.
- Nafarroako Gobernua, 1990, *Nafarroako euskaldunen mintzoa*. Euskalerrria Irratia 1.
- Navarro Tomás, T., 1925, "Pronunciación guipuzcoana" in *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal*. Tomo III. Madrid, Librería y Casa Editorial Hernando.
- N'Diaye, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*. The Hague: Mouton.
- Pagola, R. M., 1984, *Euskalkiz euskalki*. Euskara-Zerbitzua. Gasteiz.
- , 1989, *Euskal Atlas Linguistikorako ekarria. Fonetika galdekizuna eta haren erabilpena*. Tesia argitaragabea. Deustuko Unibertsitatea.
- Rotaetxe, K., 1978, *Estudio estructural del euskera de Ondárroa*. Durango. Leopoldo Zugaza, Ed.
- , 1981, "La morfofonología como método de análisis de una lengua aglutinante". *Euskera* XXVI.
- Sánchez Carrión, J. M., 1972a, *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra (1970)*, Pamplona.
- , 1972b, "Sobre una forma inédita de la primera persona del singular transitivo en Urrizola-Galain (Ulzama)" *FLV* 11, 153-156.
- , 1974, "Erran / esan en el área lingüística alto-navarra" *FLV* 17, 261-264.
- Salaburu, P., 1984, *Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta Fonologia*, bi liburuki. Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo.
- Txillardegi, 1980, *Euskal Fonologia*. San Sebastián: Ediciones Vascas.
- Yrizar, P. de., 1981a, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, bi liburuki, Zarautz.
- , 1981b, "Sobre algunas formas verbales alocutivas no objetivas vascas y su comparación con las correspondientes objetivas. Distinto comportamiento de los dialectos" *ASJU*, 16.
- Zuazo, K., 1988, *Euskararen batasuna*. Iker-5, Euskaltzaindia-EHU, Bilbo.